

ОЛЕГ РОМАНЧУК

УПЬТИ МАТУМ

ОЛЕГ РОМАНЧУК

УЛЬТИМАТУМ

**Хроніка одного конфлікту,
між Раднаркомом РРФСР,
і Центральною Радою**

Олег Костянтинівич Романчук народився 1951 року. Закінчив Львівський держуніверситет імені Івана Франка, за спеціальністю — радіофізик. Служив у лавах Радянської Армії. Працював у науково-дослідному інституті. Нині — на видавничій роботі.

Автор багатьох наукових і науково-популярних статей, нарисів, репортажів, а також книжок оповідань «Таємниця жовтої валізи», «Право на істину», роману «Зоряний кристал», полемічних роздумів «Оглянутися в майбутнє».

Член Спілки письменників СРСР.

Романчук О. К.

Р70 Ультиматум: Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою.— К., Т-во «Знання» УРСР, 1990.— 64 с.— (Сер. 2 «Світогляд», № 15).

Про конфлікт між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою, про причини виникнення війни між Росією і Україною наприкінці грудня 1917 року, про «червоний терор» у Києві, вчинений військом Муравйова, про нерозривний зв'язок сьогодення з минулим і майбутнім йдеться в цій брошурі.

Автор на основі маловідомих документальних матеріалів по-повому трактує цілий ряд питань, які впродовж десятиліть були канонізовані офіційною історіографією.

Розрахована на широке коло читачів.

Р 0503020400—145
М281(04)—90 БЗ—29—4—90

ББК 63.3(2)711.2

Відповідальний редактор: О. М. Корніяка

Читати українську історію треба з бромом,— до того це одна з нещасних, безглузких, беспорядних історій, до того боляче, досадно, гірко, сумно перечитувати, як нещасна, зацькована, зашарпана нація тільки те й робила за весь час свого державного (чи вірніше: піддержавного) існування, що одгризалась на всі боки: од поляків, руських, татар, шведів... Чи не те саме стає тепер? Тільки хотіли жити державним життям, як починається стара історія: Москва всіма силами вп'ялась і не хоче випустити...

Володимир Винниченко. Щоденник
(25.V 1918 р.)

Події на політичному календарі змінюються, наче в калейдоскопі. Відбувається динамічний і водночас драматичний процес реабілітації істини, повернення до історичної справедливості в житті країн Східної Європи і Радянського Союзу. Руйнуються стереотипи, відмирають догми, привселюдно визнаються помилки, допущені при будівництві «світлого майбутнього»: політичні, економічні, ідеологічні. Однак ми бачимо, наскільки важко і болісно проходить реанімація нашої розтерзаної і розіп'ятої сталінсько-брежнєвською камарильєю історії, переосмислюється наше суперечливе, часто скорботне, минуле.

У цьому, зрештою, немає нічого дивного. Адже для реалізації «великої мети» у життя був запусканий сумнозвісний принцип Макіавеллі: «Добра мета виправдовує погані засоби». Нас примушували безоглядно сприймати на віру ті чи інші апаратні постулати і беззастережно їм слідувати. Саме в такому лицемірному поєднанні політики і моралі, коли приваблива соціалістична ідея запанувала над свідомістю і буттям, почала формуватися наша не вельми приваблива, як виявляється, історія соціалістичного будівництва.

Спираючись на інспіровані кампанії «всенародної підтримки», ревні хранителі соціалістичної цнотливості виношували «ідеологічних диверсантів» у плюралізмі ду-

мок, а політичним противникам давалися вульгаризовані, спрощено-негативні характеристики, відверто демонструвався суб'єктивістський підхід до історії.

Сьогодні, нарешті, ми знаємо, якою ціною творився «Короткий курс історії ВКП(б)», як «поліпшувалася» редакція спогадів маршала Жукова. Ми довідалися про секретні переговори, котрі з відома Сталіна вело відомство Берії, про укладення сепаратного миру з Гітлером, коли німецькі війська рвалися до Москви. Шість десятиліть офіційна пропаганда втовкмачувала в голови громадян СРСР міф про СВУ («Спілку визволення України») і в той же час відмовлялася визнати безумовний факт страхітливого, організованого голоду-геноциду на Україні. Нарешті стало відомо, як свого часу світова громадськість викривала в Раді Безпеки ООН лицемірство радянської дипломатії, котра, слухняно виконуючи замовлення центру, вперто не визнавала реальний факт присутності на Кубі наших ракет.

Щойно авторитетна комісія вчених СРСР і Польщі, яка займається вивченням проблем радянсько-польських стосунків напередодні другої світової війни, дійшла висновку, що в процесі прийняття і реалізації рішень, в тому числі по договору від 28 вересня 1939 року, Радянським урядом були допущені серйозні порушення міжнародно-правових норм. Однак нашим експертам чомусь ніяк «не вдається» з'ясувати всіх обставин катинської проблеми — знищення органами НКВС тисяч інтернованих польських офіцерів навесні 1940 року. І тому на сторінках преси доводиться читати ось такі повідомлення ТАРС: «Т. Мазовецький і особи, які супроводять його, побували в Катинському бору (26 листопада 1989 року.— *О. Р.*), де поховано польських офіцерів і радянських воїнів, загиблих у роки Великої Вітчизняної війни». Знову має місце підміна понять. А в результаті у непоінформованого читача може скластися помилкове уявлення про те, що польські офіцери загинули разом з братами по зброї у спільній боротьбі проти фашизму. Що це: прикрий недогляд журналістів, нерозуміння історичних реалій чи навмисне спотворення істини? *

Втім, є ще й інші причини. «Документи з історії радянсько-польських взаємовідносин розкриті лише на десять процентів»,— стверджує В. Парсаданова, науковий співробітник Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР. Досі не вивчені архіви нацистського рейху, вивезені нашими військами з території Німеччини. Продовжує зали-

* Лише в квітні 1990 року радянська сторона визнала факт знищення органами НКВС 15 тис. польських полонених офіцерів.

шатись закритим фонд Генерального штабу періоду Великої Вітчизняної війни. Чи не тому і сьогодні замовчуються імена наших земляків — Орешка і Брюховецького, які разом з білорусом Пачовським і росіянином Сорокіним першими підняли знамено Перемоги над фашистським рейхстагом?

Ми з обуренням довідуємося, що легендарний комісар партизанського з'єднання С. А. Ковпака, Герой Радянського Союзу С. В. Руднев не загинув у бою, а був убитий за наказом НКВС. Не все з'ясовано і з обставинами загибелі легендарного радянського розвідника М. І. Кузнецова *.

Тільки через п'ять десятиліть ми дізнаємося, як Радянський уряд застосовував протиправні методи, аж до розв'язання війни, проти маленької Фінляндії з метою анексії її території. П'ять десятиліть верховні ідеологічні жерці СРСР не хотіли визнати факт існування секретних протоколів до безпринципно-підлого пакту Молотова-Ріббентропа.

У Прибалтиці вже давно не вірять (і небезпідставно) у різдвяну казочку про «добровільне» входження Литви, Латвії й Естонії до складу Радянського Союзу...

Разом з тим Адміністративна Система поступово починає визнавати деякі, недавно допущені прорахаунки. Так, 28 листопада 1989 року на сесії Верховної Ради СРСР колишній начальник Генштабу СРСР, маршал Радянського Союзу С. Ф. Ахромєєв заявив: «Ми самі винні, що ввійшли в Афганістан». Однак, вивівши в лютому 1989 року свої війська з цієї багатостраждальної країни, ми все ще не знаємо, як вони туди потрапили. «Афганістан — це ланцюг кривавих таємниць і дезінформації. Це страхітлива авантюра»,— стверджує відомий радянський журналіст Артем Боровик на сторінках «Собесідника» (1989.— № 38.— С. 10). І він, на жаль, має рацію. Бо оцінка рішення колишньої політично-державної верхівки СРСР про введення радянських військ до Афганістану (на другому З'їзді народних депутатів СРСР визнано, що воно — антиконституційне) ще не дає повної картини цієї трагічної десятилітньої епопеї.

Понад двадцять років минуло, перш ніж Радянський уряд знайшов у собі мужність розділити точку зору Президії ЦК КПЧ і уряду Чехословаччини про те, що вступ армій п'яти соціалістичних країн у її межі в 1968 році не був обґрунтованим, а рішення про нього у світлі всіх відомих тепер фактів було помилковим.

* Див. статтю автора «І все-таки — як загинув розвідник М. І. Кузнецов?» // Знання та праця.— 1990.— № 4—5.

На прикладі реабілітації «Празької весни» і подій серпня 1968 року в Чехословаччині пересвідчуємося, як можна тривалий час маніпулювати людською свідомістю, формувати стереотип думки і поведінки.

Ще донедавна в нашій пресі диктаторський режим тирани румунського народу Н. Чаушеску подавався як соціалістичний устрій з національними особливостями в братній Радянському Союзу країні. Та врешті-решт істина і тут внесла свої корективи.

Однак навіть сьогодні, в час перебудови, коли гласність уже чимало зробила для реанімації історичної пам'яті народу, застарілі ідеологічні стереотипи все ще продовжують нав'язуватися. І як наслідок — розтиражовані банальні сентенції: «Ми не якісь безбатченки і добре знаємо свою історію, історію революційної боротьби. Тож пам'ятаємо, як петлюрівська Центральна Рада скористалася перемогою революційних мас і захопила владу, як потім жорстко придушила вона січневе повстання робітників героїчного «Арсеналу». Але святкувати свою перемогу петлюрівцям довелося недовго. На допомогу повсталим киянам прийшли революційні матроси, червоні козаки, українські полки дивізії Миколи Щорса» (з листа Г. Калиниченка, голови ради ветеранів війни і праці виробничого об'єднання «Завод «Арсенал» імені В. І. Леніна», опублікованого в газеті «Радянська Україна» від 11 серпня 1989 року).

Войовнича (але далеко не безпомилна) позиція автора цих рядків, щиро перекonanого в тому, що «ми... добре знаємо свою історію», — яскравий приклад того, як офіційна історіографія зуміла успішно нав'язати громадянам стереотипний погляд на конкретну подію.

Так, повстання робітників-арсенальців проти Центральної Ради справді було. Але й досі до кінця не з'ясовано, як саме «на допомогу повсталим киянам прийшли революційні матроси». До кінця не прояснена воістину демонічна роль головнокомандувача російських радянських військ, колишнього царського підполковника М. А. Муравйова, який у січні 1918 року організував у Києві «червоний терор», залити кров'ю тисяч жертв старовинне місто. Мимоволі спливає у пам'яті страхотлива різанина українців у Батурині, вчинена улюбленцем Петра І Меншиковим... Г. Калиниченко чомусь називає Центральну Раду «петлюрівською», хоча головою її, як відомо, був М. С. Грушевський. Говорити про «повсталих киян» — також натяжка, бо все місто не повстало проти Центральної Ради. Що стосується Миколи Щорса, на якого посилається голова ради ветеранів війни і праці заводу «Арсенал», то це вже інша істо-

рія — історія періоду боротьби з петлюрівською Директорією в січні-лютому 1919 року...

Ми навмисне затримали увагу читачів на цьому листі, щоб ще раз продемонструвати, який хаос панує у нашій історичній пам'яті.

Хоч уже чимало написано і сказано за останні п'ять років (доказово і професійно) про те, як десятиліттями замовчувалися або ж навмисне спотворювалися історичні факти, які розходилися з офіційною концепцією «славних здобутків і перемог», однак попит на правду, не спотворену інформацію, не зменшується. Справа в тому, що шамани від історіографії надто довго бачили в документах тільки те, що було вигідно замовникам і піддавалося канонізованому трактуванню.

Так, ще донедавна при оцінці ролі ЗУНР в українській історії практикувались, як правило, кон'юнктурне розставлення акцентів, однобічна інтерпретація фактів. Конкретно: у 1958 році недоброї пам'яті доктор історичних наук В. Ю. Маланчук у своїй «праці» «Історія однієї зради» охарактеризував Західноукраїнську народну республіку як «викидень західноукраїнської буржуазії», засіб «обману народу, насильства над ним».

Щоправда, реальність уже перекреслює давні вульгаризаторські ярлики, що сім десятиліть висіли на ЗУНР і УГА. Так, у передвиборній платформі Львівської обласної партійної організації читаємо: «Вимагає ретельного дослідження та правдивої, позбавленої політичних спекуляцій оцінки історія ЗУНР і українських січових стрільців». Низка цікавих публікацій на цю тему з'явилася на сторінках Львівської та Івано-Франківської обласної преси.

Однак інерція застійного мислення надто живуча. Навіть тепер, на шостому році перебудови і гласності, чимало людей усе ще не може позбутися десятиліттями насадженого стереотипу бачення минулого. Громадянам нашої республіки і далі нав'язується скомпрометоване сталінською історіографією розуміння багатьох драматичних подій на Україні в період становлення Радянської влади. Так, наприклад, українська буржуазія за інерцією продовжує іменуватись «контрреволюційною», «націоналістичною», «найлютішим ворогом українського народу». Нині ж ці трафарети і кліше, котрі не враховують усього спектра економічних, політичних і національних особливостей того часу, немовби зависають у повітрі.

Сьогодні треба раз і назавжди відмовитися від такого чорно-білого підходу при аналізі минулого, зокрема тих обставин, за яких вирішувалась доля України в 1917—

1918 роках. Слід відмовитися від сумнівного методу творення псевдоісторичних опусів, коли «зодчі» світлого майбутнього» вихоплювали лише тенденційно підібрані факти, односторонні фрагменти драматичних подій для теоретичного обґрунтування безпомилковості гігантського соціального експерименту.

Якщо цього не зробити, то в офіційних науково-дослідних установах й далі триватиме канонізація освячених скомпрометованим «Коротким курсом історії ВКП(б)» версій нашої розтерзаної історії. Підстави для таких поважних сумнівів є. Так, старший науковий співробітник колишнього Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС, кандидат історичних наук І. Л. Гошуляк стверджував: «Прагнучи перешкодити встановленню Радянської влади на Україні, вона (Центральна Рада.— *О. Р.*) активізувала дії української буржуазії проти революції. 7 листопада 1917 року 3-м універсалом вона проголосила створення буржуазної Української народної республіки. На таке відкрите оголошення війни (?!) (підкреслення моє.— *О. Р.*) український народ повсюдно піднявся на боротьбу за владу Рад і, спираючись на підтримку братнього російського народу, розгромив війська Центральної Ради» (Рад. Україна.— 1989.— 9 черв.).

Як побачимо нижче, цей складний, трагічний період в історії України далеко не такий однозначний. Він потребує кардинальної переоцінки вже сьогодні, без очікування появи солідних монографій та спеціальних досліджень.

Воістину справедливим є афоризм: «Першою жертвою на війні падає правда». Тепер нам відкривається механізм вибуху війни з Фінляндією, стають відомими деякі таємниці Великої Вітчизняної війни, поступово знімається табу з відомостей про «інтернаціональну допомогу» Афганістану...

Однак вичерпно-аргументованої юридичної і правової оцінки (без різних нашарувань і спотворень) конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою, який переріс у війну між Радянським Союзом і Українською Народною Республікою, не маємо і досі.

Ми повинні врешті-решт заговорити мовою документів, а не «класового підходу». Емоції тут ні до чого. Авторитет істини має бути над усе.

Разом з тим слід визнати, що при оцінці названих вище подій небезпека впасти в іншу крайність все-таки існує. Щоб цього не трапилося, скористаємось свідченнями більшо-

виків-переможців, яких важко запідозрити в упередженості, а також матеріалами з офіційних видань 20-х років. У той час багато речей називалося своїми іменами, інтерпретування недавніх подій ще не набуло відверто спотворених форм, як це станеться незабаром. Тенденційність у висвітленні багатьох фактів ще видно неозброєним оком...

Але перш ніж почати аналіз причин виникнення конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою, слід, бодай коротко, охарактеризувати економічне становище України напередодні 1917 року. Ось лише деякі цифри: у 1913 році Донбас дав понад 70 відсотків вугілля, що видобувалося в Російській імперії; у розпалі імперіалістичної війни (1915—1916 рр.) з України на заводи Росії надходило 96,7 відсотка прокату, 68 — сортового металу, 99 — двотаврових балок і швелерів, 53 — солі, 81 — олова, 90 — срібла, $\frac{3}{4}$ чавуну тощо. І це вже не кажучи про збіжжя та цукор. Тож не дивно, що ще в 1906 році німецький рейхсканцлер і прусський міністр-президент Бернхард Бюлов писав, що Росію можна звести до рівня держави другорядного масштабу, якщо вона «або зазнає соціального розкладу, або втратить Україну». Забігаючи наперед, зазначимо, що 3 березня 1919 року, виступаючи в дебатах по звіту ЦК КП(б)У в Харкові, Я. М. Свердлов однозначно заявив: «Вы знаете, что спасение всей революции — не только российской, но и международной — находится в руках Украины?». Тобто питомій вазі економіки України давалася висока оцінка навіть у розпалі громадянської війни, голоду і розрухи...

Але повернімося в рік 1917-й. Газета «Русское слово» (№ 150 від 4 липня 1917 року) писала: «Прежде всего министр-парламентерам Церателли и Терещенко удалось склонить украинцев к принятию основного положения, в силу которого вопрос о национально-политическом устройстве Украины и о способах решения в ней земельного вопроса должен быть представлен компетенции Всероссийского Учредительного собрания... Что касается притязания украинцев на особую организацию национальной армии, то оно решительно отклонено (підкреслення моє.— *О. Р.*) (...) Уступкой (Тимчасового уряду.— *О. Р.*) несомненно является и образование до Учредительного собрания на Украине особого органа краевого управления — Генерального Секретариата».

Згідно з «постановою» Тимчасового уряду Генеральний Секретаріат був проголошений носієм «высшей краевой власти Временного правительства на Украине».

Як же оцінювали більшовики соціально-політичне становище Росії у цей період? Ось що писав у своїх спогадах

народний секретар першого Радянського уряду України Георг Лапчинський (Летопись революции.— 1927.— № 5.— 6.— С. 52): «Ми надто довго, як соціал-демократи, готовилися до того моменту, коли всенародня революція повалить царат, після чого неминуче має, мовляв, народитися буржуазна республіка, з установчими зборами, парламентом, демократичним місцевим самоуправлінням, свободами тощо. Тому й тепер дивилися ми на ради, як на тимчасові революційні органи «пролетарського контролю», що згодом повинні зникнути, коли, з одного боку, почнуть функціонувати «нормальні» «демократичні» установи (муніципалітети, земства), а з другого боку, зміцнено буде класові робітничі організації — профспілки, кооперативи, партії. А до лєнінської ідеї, що революція може привести до утворення не буржуазної демократичної республіки, а трудової пролетарської, ми зовсім не були готові аж до самого жовтневого перевороту, бо й на самий переворот, на захоплення радами державної влади дивилися як на засіб забезпечити «послідовно демократичний» лад — цілковито ліквідувати пережитки феодальні, припинити війну, конфіскувати поміщицьку землю та здобути робітництву «нормальні умови для боротьби за соціалізм».

І далі: «...Часто-густо в своєму ставленні до національної проблеми на Україні ми обмежувалися лише тим, що декларували партійне гасло: «самовизначення аж до відокремлення», демонстрували свою лояльність до Центральної Ради (мовляв, визнаємо її так само, як визнаємо Тимчасовий уряд у Петербурзі) і не робили майже ніяких кроків, щоб вплинути на національний рух, що таки чимраз більше охоплював селянські, солдатські, а де-не-де й робітничі маси...»

Майбутній голова Радянського уряду України Г. Л. Пятаков у 1917 році відверто заявляв, що «й думки не може бути про якусь там Україну, тому що все це — вигадки націоналістів» (Літопис революції.— 1929.— № 4.— С. 141).

Після жовтневого перевороту в Петрограді, як багато хто зі старих більшовиків називав у своїх спогадах збройне повалення Тимчасового уряду (Л. Д. Троцький відверто називав лєнінський план захоплення влади «партійною змовою»), на Першому з'їзді Рад було проголошено право народів колишньої царської Росії на самовизначення аж до відокремлення.

7 (20 за н. ст.) листопада 1917 року Центральна Рада 3-м Універсалом проголошує утворення української держави — Української Народної Республіки у федеративному союзі з Росією:

«Народе український і всі народи України!

Тяжка й трудна година впала на землю Російської Республіки. На півночі в столицях іде междуусобна й кривава боротьба. Центрального правительства нема й по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різні, занепаду.

Народе український! Ти разом з братніми народами України поставив нас берегти права, здобуті боротьбою, творити лад і будувати все життя на нашій землі. І ми, Українська Центральна Рада, твоєю волею, в ім'я творення ладу в нашій країні, в ім'я рятування всеї Росії, оповіщаємо:

Віднині Україна стає Українською Народньою Республікою.

Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогти всій Росії, щоб уся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів.

До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству — Генеральному Секретаріатові України.

Маючи силу й власть на рідній землі, ми тою силою й властю станемо на сторожі прав і революції не тільки нашої землі, але й усеї Росії.

Ото ж оповіщаємо:

До території Народньої Української Республіки належать землі, заселені в більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення границь Української Народньої Республіки, як щодо прилучення частин Курщини, Холмщини, Вороніжчини, так і сумежних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлене по згоді зорганізованої волі народів.

Всіх же громадян сих земель оповіщаємо:

Віднині на території Української Народньої Республіки існуюче право власности на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, манастирські, кабінетські та церковні землі — касується.

Признаючи, що землі ті єсть власність усього трудового народу й мають перейти до нього без викупу, Українська Центральна Рада доручає генеральному секретареві зе-

мельних справ негайно виробити закон про те, як порядкувати земельним комітетам, обраним народом, тими землями до Українських Установчих Зборів.

Праця робітництва в Українській Народній Республіці має бути негайно упорядкована. А зараз оповіщаємо:

На території Народньої Республіки України від сього дня встановлюється по всіх підприємствах вісім годин праці.

Тяжкий і грізний час, який перебуває вся Росія, а з нею й наша Україна, вимагає доброго упорядкування виробництва, рівномірного розділення продуктів споживання й кращої організації праці. І через те приписуємо Генеральному Секретарству праці від сього дня разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнучи інтересів як України, так і цілої Росії.

Четвертий рік на фронтах лється кров і гинуть марно сили всіх народів світу. Волею й іменем Української Республіки ми, Українська Центральна Рада, станемо твердо на тому, щоб мир встановлено як найшвидше. Для того ми вживемо рішучих заходів, щоб через Центральне Правительство примусити й спільників і ворогів негайно розпочати мирні переговори.

Так само будемо дбати, щоб на мирному конгресі права українського народу в Росії й поза Росією в замиренню не порушено. Але до миру кожен громадянин Республіки України, разом з громадянами всіх народів Російської Республіки, повинен стояти твердо на своїх позиціях, як на фронті, так і в тилу.

Останніми часами ясні здобутки революції затемнено відновленою карою на смерть. Оповіщаємо:

Віднині на землі Української Республіки смертна кара касується.

Всім ув'язненим і затриманим за політичні виступи, зроблені до сього дня, як уже засудженим, так і незасудженим, а також і тим, хто ще до відповідальності не потягнений, дається повна амністія. Про се негайно буде видано закон.

Суд на Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу.

З тою метою приписуємо Генеральному Секретарству судових справ зробити всі заходи упорядкувати судівництво й привести його до згоди з правними поняттями народу.

Генеральному Секретарству внутрішніх справ приписуємо:

Вжити всіх заходів до закріплення й поширення прав місцевого самоврядування, що являються органами найвищої адміністративної влади на місцях, і до встановлення найтіснішого зв'язку й співробітництва його з органами революційної демократії, що має бути найкращою основою вільного демократичного життя.

Так само в Українській Народній Республіці мають бути забезпечені всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свобода слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканости особи й мешкання, право й можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.

Український народ, сам довгі літа борючися за свою національну волю й нині її здобувши, буде твердо охороняти волю національного розвитку всіх народностей, на Україні суцїх, тому оповіщаємо: що народам великоруському, єврейському, польському й иншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права та свободи самоврядування в справах їх національного життя. Та доручаємо нашому Генеральному Секретарству національних справ подати нам у найближчій часі законопроект про національно-персональну автономію.

Справа харчова є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний час. Українська Народня Республіка повинна напружити всі свої сили й рятувати, як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги.

Громадяне! Іменем Народньої Української Республіки в федеративній Росії ми, Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руйництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровля, силу й нову будучність. Вироблення тих форм має бути проведене на Українських і Всеросійських Установчих Зборах.

Днем виборів до Українських Установчих Зборів призначено 27 грудня 1917 (9 січня н. ст. 1918) року, а днем скликання їх — 9 (22 н. ст.) січня 1918 року.

Про порядок скликання Українських Установчих Зборів негайно видано буде закон.

У Києві 7 (20) листопада 1917 р.» (Винниченко В. Відродження нації.— Київ — Відень, 1920.— Ч. II.— С. 74—80).

Якою ж була реакція Раднаркому РРФСР? «Следует отметить чрезвычайно осторожное отношение СНК РСФСР к Ц. Раде, исходившее из ленинской установки в национальном вопросе, из стремления не нарушать «права» наций на самоопределение вплоть до отделения, с одной стороны, и с другой — из стремления взорвать Ц. Р. изнутри, привлечь на сторону пролетарской революции революционные элементы из ее среды и, расколов таким образом антипролетарский национальный фронт, значительно облегчить разрешение национального вопроса и, следовательно, победу пролетарской революции» («К отчету о I Всеукраинском съезде Советов Р., С. и К. Д.».— Летопись революции.— 1928.— № 1.— С. 265).

Що ж, позиція Раднаркому РРФСР цілком зрозуміла: одна справа — визнати незалежність Польщі чи Фінляндії і зовсім інша — України. Та не визнати Центральної Раду законним урядом України РНК у той час також не могла: вчинити інакше означало б суперечити своїм власним, щойно проголошеним деклараціям і гаслам. З іншого боку, втрачати європейську житницю й індустріально розвинутий регіон теж не хотілося. Гарячково шукався привід для конфлікту. І він був знайдений.

На пропозицію Бунду і під тиском козачого фронтового з'їзду, який проходив у Києві в жовтні 1917 року, на засіданні Центральної Ради була прийнята резолюція, котра засуджувала більшовицький переворот у Петрограді: «Визнаючи, що влада як у Державі, так і в кожному окремій краю повинна перейти до рук усієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід усієї влади виключно до рук Рад Робітничих і Салдатських депутатів, які являються тільки частиною зорганізованої революційної демократії, Українська Центрально Рада через це висловлюється проти повстання у Петрограді».

Ось як розповідав про обставини прийняття цього рішення Володимир Затонський у статті «Октябрьський переворот в Києве», надрукованій в газеті «Коммунист» від 7 листопада 1924 року: «...В Октябрьские дни в Киеве происходил казачий фронтовой съезд, представленный преимущественно казачьим офицерством... Так вот, на следующий день (8 листопада за новим стилем.— О. Р.), вечером, на заседание Малой Рады явился представитель кубанского казачества, казачий полковник; отрекомендовался министром путей сообщения Кубани. После патетического вступления о высоких целях демократии и о значении федерализма, он потребовал от Рады объяснения — верно ли, что она заключила союз с большевиками, верно ли, что она,

прямо или косвенно, поддерживает большевистский бунт в Петрограде...

Радовцы попытались отвертеться формальными справками, что они, мол, тут не при чем, что они в большевистском восстании не участвуют. Но brave полковник понимал, в чем дело, тем более, что у него в самой Малой Раде были союзники в лице еврейских партий: ЕС'овцы, СС'овцы и Бунд... Казак, получив поддержку от перепуганного еврейского мещанства, не скрывая своего презрения к ним, тем не менее, материалами воспользовался и поставил вопрос ребром: да или нет, говорите прямо, казачий съезд требует, чтобы Рада определила свою позицию...

Радовцы потребовали четверть часа для фракционного заседания. Эти пятнадцать минут растянулись, по меньшей мере, на полчаса-два часа...

Смысл заявления сводится к осуждению Центральной Радой большевистского мятежа в Петрограде и Москве (формула, предлагавшаяся от имени Бунда Рафесом).

Еврейская улица бурно аплодирует. Казак доволен. Украинцы смущенно молчат...»

А ось як інформувала читачів про хід цього засідання Малої Ради «Киевская мысль» (№ 259.—1917.— 25 окт.):

«М. Рафес (Бунд) указывает, что... включение радой большевиков в состав комитета (крайового комітету по охороні революції на Україні.— О. Р.) было сделано, благодаря их заявлению, что большевики здесь, на Украине, никаких вооруженных восстаний не предпримут. (...)

М. И. Литваков (об'єднана єврейська соціалістична партія.— О. Р.) останавливается далее на позиции большевиков. Раньше они считали центральную раду буржуазным органом, отказывались от участия в ней и не удостоивали ее своими посещениями. Но вдруг произошла перемена, и большевики вошли в раду. Но разве есть гарантия, что большевики, если это им понадобится, не выступят против генерального секретариата? (...) И если большевики теперь вдруг идут солидарно с украинским движением, то это делается не из симпатий к национальному движению. Это проявление политического авантюризма. И большевики хотят проводить свои планы через украинскую раду. (...) Рада должна признать, что выступление большевиков грозит гражданской войной, от которой погибнут все завоевания революции и, в частности, все завоевания, достигнутые на Украине (...)

Коли більшовики взяли участь у виборах до Установчих зборів, то зібрали вони 24 відсотки голосів, есери — 40, кадети — 4,7, меньшевики — 2,3. «Виникла можливість сфор-

мування лівого демократичного уряду, який відбивав би реальні демократичні прагнення трудівників», — пише В. Костиков у статті «Чоботи з шагреневої шкіри» (Огонек. — 1989. — № 32. — С. 13).

Та вже 5 січня 1918 року (за тиждень до початку більшовицького заколоту на «Арсеналі», своєрідним каталізатором якого послужив наступ на Київ муравйовського війська) у Петрограді була розстріляна мирна демонстрація робітників, інтелігенції, студентства, які вийшли на вулиці, щоб підтримати Установчі збори. Звідавши смак влади, більшовики нізащо не хотіли її з кимось ділити. «Свідомі робітники Росії розуміли всю пагубність розмежування демократії, політичного сектанства», — пише у згаданій статті В. Костиков. І далі: «Була упущена історична можливість співробітництва лівих сил Росії в рамках демократично обраного парламенту. Громадянський мир був відкинутий, ворота у трагедію громадянської війни відчинені. Для підтримання влади тепер вимагались не політики, а люди в чоботях — дедалі в більшій і більшій кількості. Героєм часу ставав Троцький».

Лев Давидович більш ніж прозоро демонструє ставлення Раднарком до Центральної Ради в розмові з Криленком по прямому зв'язку 24 листопада (6 грудня) 1917 року (Разговор тов. Троцкого со ставкой. — «Известия ЦИК» 25 ноября (7 декабря) 1917 г.):

«Т р о ц к и й: Предлагаем принять представителя украинского штаба при вашей ставке. Равным образом предлагаем включить представителя Генерального Секретариата в состав общероссийской мирной делегации. Что касается создания единого украинского фронта из нынешнего юго-западного и румынского, то вопрос этот остается открытым. Вполне одобряю вашу политику: не чинить никаких препятствий передвижению украинских частей с севера на юг, поскольку это допускается общим положением фронта и состоянием транспорта. Украинские трудящиеся массы должны на деле понять, что общероссийская Советская власть не будет чинить никаких затруднений к самоопределению Украины, в какие бы формы это самоопределение окончательно ни вылилось, и что признание Украинской Народной Республики со стороны российской власти самое полное. Но мы считаем в то же время необходимым открыто показать не только перед русскими, но и перед украинскими трудящимися массами, противоречия социалистической политики Советской власти и буржуазной политики Центральной Рады, которая фактически становится, может быть, против воли, в некоторой своей части — пра-

вительством имущих классов на Украине. Не намереваясь ни в малейшей степени навязывать свою волю украинскому народу, Совет Народных Комиссаров в то же время готов всеми зависящими от него средствами поддержать Советы украинских рабочих, солдат и беднейших крестьян в их борьбе против буржуазной политики руководителей нынешней Центральной Рады» (підкреслення моє. — О. Р.).

Дворушництво і лицемірство Троцького, як бачимо, навіть не маскується. Через десять днів відверта погроза народного комісара закордонних справ на адресу Центральної Ради набуває форми першого ультиматуму, який Раднарком РРФСР надсилає у Київ 4 грудня (17 грудня) 1917 року:

«Исходя из интересов единства и братства союза рабочих и трудящихся эксплуатируемых масс в борьбе за социализм, исходя из признания этих принципов многочисленными решениями органов революционной демократии советов и особенно Первого Всероссийского Съезда Советов, социалистическое правительство России, Совет Народных Комиссаров, еще раз подтверждает право на самоопределение за всеми нациями, которые угнетались царизмом и великорусской буржуазией, вплоть до права этих наций отделяться от России.

Поэтому мы, Совет Народных Комиссаров, признаем Украинскую Народную Республику, ее право совершенно отделиться от России или вступить в договор с Российской Республикой на федеративных или тому подобных взаимоотношениях между ними (підкреслення моє. — О. Р.). Все, что касается национальных прав и национальной независимости украинского народа, признается нами, Советом Народных Комиссаров, тотчас же, без ограничений и безусловно.

Против Финляндской буржуазной Республики, которая остается пока буржуазной, мы не сделали пока ни одного шага в смысле ограничения национальных прав и национальной независимости финского народа и не сделаем никаких шагов, ограничивающих национальную независимость какой бы то ни было нации из числа входящих и желающих входить в состав Российской Республики.

Мы обвиняем Раду (Несподіваний, чи не правда, поворот? — О. Р.) в том, что, прикрываясь национальными фразами, она ведет двусмысленную буржуазную политику, которая давно уже виражається в непризнанні Радой Советов и Советской власти на Украине (между прочим, Рада отказывается созвать съезд украинских Советов немедленно). Эта двусмысленная политика, лишаящая нас возмож-

ности признать Раду как полномочного представителя трудящихся и эксплуатируемых масс Украинской Республики, довела Раду в самое последнее время до шагов, означающих уничтожение всякой возможности соглашения.

Такими шагами явилась:

Во-первых, дезорганизация фронта — Рада перемещает и отзывает односторонними приказами украинские части с фронта (але ж за десять днів до цього Троцкий у розмові з Криленком чітко сказав: «Вполне одобряю вашу политику: не чинить никаких препятствий передвижению украинских частей с севера на юг, поскольку это допускается общим положением фронта и состоянием транспорта». — О. Р.), разрушая, таким образом, единый общий фронт до размежевания, осуществимого лишь путем организованного соглашения правительств обеих республик.

Во-вторых, Рада приступила к разоружению советских войск, находящихся на Украине.

В-третьих, Рада оказывает поддержку кадетско-калединскому заговору и восстанию против Советской власти. Ссылаясь заведомо ложно на анонимные, будто бы, права «Дона и Кубани», прикрывая этим калединские контрреволюционные выступления, идущие вразрез с интересами и требованиями громадного большинства трудового казачества, Рада пропускает через свою территорию войска к Каледину, отказываясь пропустить войска против Каледина.

Становясь на этот путь неслыханной измены революции, на путь поддержки злейших врагов как национальной независимости народов России, так и Советской власти, врагов трудящейся и эксплуатируемой массы — кадетов и калединцев, Рада вынудила бы нас объявить без всяких колебаний войну ей, даже если бы она была уже вполне формально признанным бесспорным органом высшей государственной власти независимой буржуазной республики Украины.

В настоящее время, ввиду всех вышензложенных обстоятельств, Совет Народных Комиссаров ставит Раде, перед лицом народов Украинской и Российской Республик, следующие вопросы:

1) Обязуется ли Рада отказаться от попыток дезорганизации общего фронта?

2) Обязуется ли Рада не пропускать впредь без согласия верховного главнокомандующего никаких войсковых частей, направляющихся на Дон, на Урал или в другие места?

3) Обязуется ли Рада оказывать содействие революционным войскам в деле их борьбы с контрреволюционным кадетско-калединским восстанием?

4) Обязуется ли Рада прекратить все свои попытки разоружения советских полков и рабочей красной гвардии на Украине и возвратить немедленно оружие тем, у кого оно было отнято?

В случае неполучения удовлетворительного ответа на эти вопросы в течение срока — сорока восьми часов, Совет Народных Комиссаров будет считать Раду в состоянии открытой войны против Советской власти в России и на Украине.

Председатель Совета Народных Комиссаров
(Ульянов) Ленин

Народный Комиссар по иностранным делам
Л. Троцкий».

У відповідь на цей ультиматум Генеральний Секретаріат Центральної Ради надсилає такого змісту ноту за підписом Винниченка і Петлюри (Летопись революции.— 1925.— № 2.— С. 60—63):

«Генеральный Секретариат в заявлении Народных Комиссаров о признании ими Украинской Республики усматривает либо неискренность, либо противоречие самим себе.

Нельзя одновременно признавать право на самоопределение вплоть до отделения и в то же время грубо покушаться на это право навязыванием своих форм политического устройства самоопределившегося государства, как это делает Совет Народных Комиссаров Великороссии по отношению к Народной Украинской Республике. Генеральный Секретариат решительно отвергает всякие попытки вмешательства Народных Комиссаров в дело устройства государственной и политической жизни в Народной Украинской Республике. Претензии Народных Комиссаров на руководство украинской демократией тем менее могут иметь какое-либо оправдание, что навязываемые Украине формы политического правления дали на территории самих Народных Комиссаров результаты, отнюдь не вызывающие зависть. Пока в Великороссии развивается анархия, экономический, политический и хозяйственный развал, пока там царят грубый произвол и попрание всех свобод, завоеванных у царизма революцией, — Генеральный Секретариат не находит нужным повторять этот печальный опыт на территории украинского народа. Украинская демократия в лице украинских советов Рабочих, Солдатских и Крестьянских депутатов, организованных в законном секретариате, вполне

удовлетворена как составом этих органов, так и проведением в жизнь ее волеизъявлений. Центральной Радой не удовлетворены великороссийские элементы черносотенного, кадетского и большевистского направления, которым, вероятно, более желателен был бы иной национальный состав Рады, но Генеральный Секретариат предоставляет полную возможность указанным элементам выехать из территории Украины в Великороссию, где их национальное чувство будет удовлетворено. С этой целью украинскими солдатами были разоружены анархически настроенные великороссийские солдаты, составившие заговор на власть украинского народа и угрожавшие внести в жизнь Украины кровавую братоубийственную войну, анархию и всю ту разгнущанность, которая царит на территории Народных Комиссаров. Солдаты получили возможность беспрепятственного проезда в пределы собственного государства.

Отсюда вытекают и дальнейшие ответы на вопросы Совета Народных Комиссаров.

Единство фронта признает и Генеральный Секретариат Украинской Народной Республики, но после того, как Совет Народных Комиссаров Великороссии разрушил этот фронт внесением в него полной дезорганизации, после того, как большевистские части оставляют позиции и оголяют фронт, Генеральный Секретариат не находит возможным единственно силами украинских частей охранять всю громадную линию фронта. Поэтому он уводит с северного и северо-западного фронтов украинские войска на украинский фронт, объединяющий в настоящее время юго-западный и румынский фронт. Производится это во имя спасения хоть одной части фронта, и от этой задачи Генеральный Секретариат не отступит ни перед какими препятствиями. Во имя же действительного сохранения и укрепления единства фронта, столь необходимого для успешности всеобщего мира, Генеральный Секретариат предлагает Совету Народных Комиссаров приостановить враждебные действия против украинских частей, находящихся за пределами Украинской Республики, и не мешать Генеральному Секретариату в его работе по приведению в порядок расстроенной действиями великороссийских частей украинской армии, нужной для защиты как Украины, так и всей России.

Что касается второго вопроса о пропуске частей через территории Украинской Народной Республики, то Генеральный Секретариат занимает вполне определенную позицию: он признает право на самоопределение каждой национальности или области вплоть до отделения; поэтому

навязывать Великороссии, Дону, Уралу, Сибири, Бессарабии, либо кому другому, свое понимание политического управления Генеральный Секретариат не находит логичным и возможным; тем более не считает правильным помогать одной области навязывать ее понимание (очевидно, навязывать її розуміння іншим областям.— О. Р.).

Генеральный Секретариат считает необходимым образование Центральной Власти всей Российской Республики, но для этого он предлагает иные методы, нежели те, которые употребляются Советом Народных Комиссаров, а именно: добровольное соглашение всех областей и народов Великороссии, Сибири, Кавказа, Кубани, Дона, Крыма и др. на следующих условиях: 1) Правительство должно быть однородно-социалистическим от большевиков до народных социалистов включительно, 2) должно быть федералистическим.

Только такое правительство правосильно решать вопросы мира всей России.

Наконец, относительно четвертого вопроса, будет ли Рада разоружать неукраинские полки, Генеральный Секретариат заявляет, что на территории Украинской Народной Республики власть принадлежит демократии Украины. Всякие покушения вооруженной силой на эту власть будут подавляться той же силой. Поэтому Генеральный Секретариат, во избежание братоубийственной войны, предлагает Совету Народных Комиссаров отозвать большевистские полки из Украины, Генеральный Секретариат никаких препятствий к выходу их чинить не будет. Так же точно Совет Народных Комиссаров должен предоставить возможность беспрепятственного продвижения воинских частей из Великороссии и с фронтов на Украину. Состояние войны между двумя государствами Российской Республики Генеральный Секретариат считает убийственным для дела революции и для торжества интересов рабочих и крестьян. Генеральный Секретариат всячески избегает кровавых способов разрешения политических и государственных вопросов, но если Народные Комиссары Великороссии, принимая на себя все последствия грядущих бедствий братоубийственной войны, принудят Генеральный Секретариат принять их вызов, то Генеральный Секретариат нисколько не сомневается, что украинские солдаты, рабочие и крестьяне, защищая свои права и свой край, дадут надлежащий ответ Народным Комиссарам».

Сьогодні, з висоти десятиріч історії Радянської влади, з висоти тих історичних фактів, які стали відомими широким масам лише в епоху гласності, у цій ноті Генерального

Секретаріату чітко простежується логіка фактів. Однак логіка ця до уваги не бралась, її просто ігнорували. Домінували незужиті імперські амбіції.

«Комунізм хотів і хоче війни, але для того, щоб війну національностей перетворити у війну класів,— писав видатний російський філософ Микола Олександрович Бердяев у своїй книзі «Джерела і смисл російського комунізму».— Весь стиль російського і світового комунізму вийшов з війни... Більшовизм скористався всім для свого торжества. Він скористався безсиллям ліберально-демократичної влади, непридатністю її символіки для скріплення маси, що збунтувалася. Він скористався об'єктивною неможливістю далі вести війну, пафос якої був безнадійно втрачений, небажанням солдат продовжувати війну, і він проголосив мир. Він скористався невлаштованістю і невдоволенням селян і передав усю землю селянам, зруйнувавши залишки феодалізму і панування дворян. Він скористався російськими традиціями деспотичного управління згори і, замість незвичної демократії, для якої не було навичок, проголосив диктатуру, більш схожу зі старим царизмом...».

Сьогодні ми вже можемо сказати, що ці спостереження М. О. Бердяєва не антикомуністична крамола, а справді глибокий аналіз вченим тих соціальних катаклізмів, які пережила Росія.

Вісник Української Військової Ради Південно-Західного фронту, газета «Козацька думка» (від 1 грудня 1917 року) писала:

«Покладаючись на національну несвідомість українського вояцтва, селянства і робітництва, спекулюючи на загальним незадоволенні народних мас, большевики в самих демагогічних формах починають перекладати вину за всякі свої невдачі на всіх, хто тільки не згоджується з їхньою політикою. Приваблюючи втомлених і голодних людей обіцянками дати мир, хліб і волю, вони намагаються монополізувати тільки для себе право на здійснення сього, інакше кажучи, хочуть зазначити, що тільки вони намагаються і зможуть се виконати.

Навмисне не вказуючи на те, що наші соціалістичні партії так же давно, як і вони, нагадали через Центральну Раду негайного замирення — демагоги із «Пролетарской Мысли» кидають неправдиві заяви, начебто наші революційні проводирі гальмують справу миру і суперечать проведеному в життя соціальних реформ. Центральну ж Раду за те, що вона заявила від імені Українського народу про перемир'я, не попитавшись попередити про се «Народніх Комісарів», большевики обвинувачують в нанесенні ударів ре-

волюції, називають її «буржуазною», і все се для того, щоб убити віру наших людей в ту революційну інституцію, яка на протязі восьми місяців твердо боролась за права й долю українського народу і стояла на чолі нашого визвольного руху.

Захвативши в Великоросії владу, большевики, будучи по своїх переконаннях якими централістами, самодержавниками, не можуть спокійно дивитись на національне самовизначення українського народу, на широке народоправство, на фактичне будівництво в Росії федеративного ладу.

Визнаючи на словах, «что каждый народ имеет право на самоопределение, вплоть до полного отделения», вони не можуть допустити існування Уряду України, який би не підчинявся владі «Народніх Комісарів», бо на думку «Пролетарской Мысли» — «поставить на одну доску совет народных комиссаров, Ц. Раду и правительство какой-нибудь Бессарабии или Башкирии могут лишь люди, абсолютно лишённые чувства юмора». Чим як не централістичними тенденціями можна пояснити такі річі?

Взагалі, «для них вопрос о федерации или отделении есть вопрос о восстании против Красного Петрограда».

Для них «само понятие о федерации еще ничего не говорит ни уму, ни сердцу». У всякому разі, не говорить їм нічого приемного.

І як наслідок таких наглядів і змагань, явився той ганебний похід большевиків проти Центральної Ради за її домагання утворити в Росії федеральну владу.

За се об'явили вони Ц. Раду контрреволюційною, назвали ворогом робочого люду, стали звати до боротьби з нею. (...).

Ціль сеї боротьби ясна: щоб захопити владу на Україні в свої руки, большевикам необхідно або розігнати Центральну Раду, або перевибрати її так, щоб в ній переважали большевики.

Для здійснення сього, з одного боку, визиваються до Києва большевицькі полки, з другого, скликається з'їзд солдатських, робітничих та селянських депутатів.

Не будучи певним в українським селянстві, «Областной комитет» (більшовиків.— О. Р.) положив в основу представництва такі підвалини, що на з'їзд попадуть елементи, головним чином неукраїнські, які випадково знаходяться на нашій території. Між тим, сей з'їзд буде говорити від імені українського народу, буде рішати головні питання його життя. Можна тільки догадуватись, в яким напрямі будуть «самоопределять» нас ті, які весь час ідуть проти нас...»

Як побачимо нижче, позиція «Козацької думки» відображала реальний стан речей.

4 грудня (за ст. ст.) 1917 року в Києві розпочав роботу I Всеукраїнський з'їзд Рад. Цікавим документом є матеріали першої частини з'їзду, надруковані в органі російських меншовиків (вельми далеких від національних домагань Центральної Ради), газеті «Киевская Мысль» (№№ 288, 289, 290 від 5, 6 і 8 грудня 1917 року). Наведемо окремі витяги з цього своєрідного звіту про з'їзд:

«Вчера (тобто 4 грудня за ст. ст.— О. Р.) в зале купеческого собрания открылся Всеукраинский съезд Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. На съезд прибыло около 1500 делегатов, в том числе представители украинских войсковых организаций всех фронтов, а также балтийского и черноморского флотов. Зал купеческого собрания переполнен. На хорах масса публики. Первое заседание съезда открывается в атмосфере страстной борьбы между большевистским областным комитетом Советов рабочих и солдатских депутатов, созвавшим съезд, и Центральным комитетом украинской селянской спилки, организовавшей на съезде внушительное крестьянское представительство. Конфликт возникает уже из-за того, кому открывать съезд.

Едва только большевик Затонский, уполномоченный на это организационным бюро съезда, пытается открыть заседание, как член центрального комитета селянской спилки Н. М. Стасюк провозглашает: «Объявляю собрание открытым». Затонский пытается что-то сказать, но слова его заглушают сильный шум и крики «долой большевиков».

Несколько минут в зале царит неописуемое возбуждение. Затем шум стихает. Раздается пение: «Ще не вмерла України» и «Заповіт».

Все встают.

После пения раздаются крики: «Слава Центральной Раде!», «Слава Украинской народной республике!».

Производятся выборы президиума... После перерыва делает заявление от имени организационного комитета съезда т. Затонский.

«Со съездом,— говорит т. Затонский,— произошло недоразумение. На него съехались делегаты, которые, согласно выработанным организационным комитетом нормам представительства, не имеют права на нем присутствовать с решающим голосом. Есть, например, на съезде представители отдельных полков и даже рот. Если мы им предоставим право решающего голоса, то что скажут те полки, которые своих делегатов сюда не прислали? Для того, чтобы ула-

дить возникшие на почве неправильного представительства недоразумения, все фракции согласились во время перерыва прервать до завтра занятия съезда и поручить мандатной комиссии вторично проверить полномочия всех делегатов». (...)

В заключение т. Затонский, говоря об отношении большевиков к украинцам, показывает, что большевики всегда боролись, борются и будут бороться за полное самоопределение народностей и не питают по отношению к украинскому национальному движению никаких враждебных намерений.

Член центрального комитета селянской спилки Н. Стасюк указывает на то, что большевистски настроенный областной комитет Советов рабочих и солдатских депутатов, созывая съезд на основе явно неправильного представительства различных групп населения Украины, давая на съезде громадный численный перевес рабочим и солдатам перед составляющими большинство населения крестьянами, хотел грубо фальсифицировать волю украинского народа. Этому намерению большевиков помешал центральный комитет селянской спилки, который, защищая интересы трудового украинского крестьянства, сделал все, чтобы усилить на съезде крестьянское представительство. Что касается отношения большевиков к украинскому движению, то Н. Стасюк напоминает о выступлениях большевистских организаций против высшего выборного органа украинского народа — Центральной Рады, о миллионах патронов, сотнях пулеметов, которые были приготовлены для выступления против Рады в 3-ем авиационном парке. (...)

Заседание 5-го декабря.

Вчера (Киевская Мысль.— 1917.— 6 дек.— О. Р.) на Всеукраинском съезде Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов в связи с назревающими на Украине событиями выступили представители генерального секретариата. (...)

РЕЧЬ С. В. ПЕТЛЮРЫ

С. В. Петлюра начинает свою речь с выяснения отношения большевиков к украинскому войску и говорит: «Ставка, после захвата ее большевиками, палец о палец не ударила для того, чтобы пойти нам навстречу. Наоборот: со времени провозглашения Украинской народной республики ставка только саботирует нашу работу. Нам говорят чудесные речи, а за спиной готовят поход против нас. Генеральный секретариат имеет точные сведения, что большевики готовят Украинской народной республике удар в спи-

ну. (...) Народные комиссары в своем ультиматуме упрекают нас в том, что мы снимают войска с фронта. Но кто начал оголять фронт, как не Совет народных комиссаров! Крыленко хотел двинуть на нас 2-й гвардейский корпус. Помня пословицу «береженого и бог бережет», мы этот корпус поддержали. Теперь со всех сторон готовятся против нас карательные экспедиции. (...) Политика централизма, с которой мы, украинцы, знакомы с давних пор, проводится и сейчас правительством народных комиссаров. Мои назначения ставка игнорирует. Большевистские комиссары в армии арестовывают украинцев только за то, что те желают подчиниться не Совету народных комиссаров, а правительству Украинской народной республики. Лишь сегодня мы освободили в Киеве 23 украинских офицеров, которых большевики везли под конвоем в Петроград за неисполнение распоряжений большевистских комиссаров. Ультиматум, предъявленный нам народными комиссарами, — заканчивает С. В. Петлюра, — то попрание наших прав, на защите которых мы должны стоять твердо и решительно». (...)

РЕЧЬ В. К. ВИННИЧЕНКО

На трибуне председатель генерального секретариата В. К. Винниченко.

«От имени правительства Украинской народной республики, — говорит В. К. Винниченко, — приветствую вас, собравшихся на съезд крестьян, рабочих и солдат Украины (бурные аплодисменты, крики «слава»). Хочу остановиться на ультиматуме, предъявленном Советом народных комиссаров. Самым кардинальным местом этого ультиматума я считаю слова об «украинской республике». Словечки «буржуазная Центральная Рада» — корень всего. Как только великий украинский народ начал расправлять свои 200 лет связанные руки — со всех сторон его начали упрекать в «буржуазности». Большевики, упрекая нас в буржуазности, только повторяют то, что нам 8 месяцев говорили меньшевики, которых теперь держат в тюрьмах за «буржуазность». Объявление нас «буржуями» — способ борьбы неукраинцев с украинцами. Борьба, которую теперь ведут с нами большевики, борьба национальная. Большевики, считавшие себя представителями великорусской демократии, борются с нами, сами того, быть может, не сознавая, как великороссы. (...)

Переходя к вопросу об отношении генерального секретариата к тому, что происходит сейчас на Дону, В. К. Винниченко говорит: «Если нужно будет послать войска на Дон, мы это сделаем, но пока в этом необходимости не

встречается. Казачья демократия без всякой внешней силы, без принуждения извне может завести у себя новые порядки. Надо открыть глаза казачьей демократии, а не кровью и железом навязывать ей свое понимание государственности. Мы признаем за всеми народностями и областями России право на самоопределение не на словах, а на деле. Если казакам люб Каледин, никто не может им запретить поставить его во главе своей республики. Если Каледин против этой власти, то казакам придется вскоре выбирать между нами и Калединым. (Аплодисменты). Не вооруженной силой хотим мы творить власть у себя дома и во всей России. До сих пор мы вооруженных выступлений не делали. Центральная Рада получила власть не благодаря вооруженной силе, а как результат нашей организованности, нашего энтузиазма. Мы не имеем права помогать большевикам идти войной на казаков. Мы не объявляли войны ни казачьему правительству, ни Совету народных комиссаров. Мы придерживаемся в борьбе казаков с большевиками строгого честного нейтралитета. Но если этот нейтралитет будет той или другой стороной нарушен, то мы покажем, как можем бороться».

Далее В. К. Винниченко резко критикует деятельность Совета народных комиссаров, попирающего завоеванные революцией свободы, и подробно останавливается на истории разоружения в Киеве большевистских частей.

В заключение В. К. Винниченко говорит: «Не генеральный секретариат, а Совет народных комиссаров затеял братоубийственную войну. Но поднявший меч от меча погибнет. Надеюсь, что Всеукраинский съезд Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов скажет зарвавшимся большевикам украинский народ сам знает, как жить! Не мешайте ему устраивать свою судьбу по-своему». (Долгие бурные аплодисменты).

После речи В. К. Винниченко большевики, в виде протеста против того, что собрание, по их мнению неправомерное, фактически превратилось в съезд, покидают зал заседания. (...)

«Почему, — сказал между прочим Н. В. Порш (генеральный секретарь праці. — О. Р.), — большевики, вместо того, чтобы навязывать свою волю Украине и Донской республике, не едут в Германию заводить свои порядки? Да потому просто, что боятся немецкого кулака, а в России же они хотят снова повторить покорение всех областей. Но это им не удастся. Скоро, я уверен, падет правительство народных комиссаров, ставшее правительством народных тиранов». (...)

РЕЧЬ М. С. ГРУШЕВСКОГО

Избранный в почетные председатели М. Грушевский говорит: «Благодарю вас за честь, мне оказанную. Приветствую наш великий съезд от имени Центральной Рады. Несмотря на то, что съезд этот созван не по нашей инициативе, мы все же ему подчинимся, если он выскажется за необходимость переизбрания Центральной Рады еще до украинского Учредительного собрания. Уже выработан проект конституции Украинской народной республики, которая будет самой демократической конституцией в мире». (Шумные аплодисменты).

«Никому,— продолжает далее М. Грушевский,— не удастся вбить клин между украинским народом и его высшим выборным органом — Центральной Радой. (...). Я... глубоко уверен, что Центральная Рада доведет Украину до украинского Учредительного собрания, которое уже очень близко».

«Украинский народ,— заканчивает М. С. Грушевский,— взявший судьбу своего государства в свои руки, скажет всем пытающимся насиловать его волю: здесь у нас на Украине вы зась». (Гром аплодисментов).

Государственный контролер Украинской народной республики, представитель «Бунда» Золотарев заявляет, что еврейский пролетариат Украины будет вместе с украинским народом до последней капли крови защищать родную Украину от нападения насильников.

Заявление Золотарева покрывается громом аплодисментов. (...).

6-го декабря закончились занятия Всеукраинского съезда Советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. Созванный большевиками для свержения Центральной Рады и установления на Украине большевистской власти съезд превратился в грандиозную манифестацию сочувствия Раде и во внушительную антибольшевистскую демонстрацию.

В вопросах об отношении к ультиматуму Совета народных комиссаров и об организации власти на Украине съездом было проявлено редкое единодушие: резолюции по этим вопросам были приняты почти единогласно. (...)

РЕЧЬ М. С. ГРУШЕВСКОГО

«В то время, когда мы здесь заседаем, на Украину движется враждебное войско. Оно уже вступило на украинскую землю и получило приказ во что бы то ни стало пробиться к центру нашего государства. Посылают это войско на нас те самые так называемые народные комиссары, ко-

торые лицемерно кричат везде и повсюду о своей любви к миру. Заключив с неприятелем перемирие на всех фронтах, народные комиссары объявили войну нам. (Шум, крики «ганьба»): (...) Здесь говорили, что Совет народных комиссаров объявил войну не украинскому народу, а Центральной Раде. Но разве Центральная Рада не есть украинский народ? (...) Наступил момент, когда вы, товарищи крестьяне, рабочие и солдаты Украины, должны поддержать вашу Центральную Раду не только словом, но и делом... (...) Вы дадите продовольствие, вы окажете доверие деньгам Украинской народной республики потому, что если вы доверяли царю и Керенскому, то неужели не поверите вашему народному правительству? (Бурные аплодисменты, крики «верим», «поддержим!»).

Вы будете также содействовать тому, чтобы земельная реформа была проведена на Украине планомерно и организовано...».

6 грудня (19 грудня за н. ст.) З'їзд більшістю голосів (двоє проти, дев'ятнадцять утрималось від голосування) прийняв резолюцію про ультиматум Ради Народних Комісарів РРФСР (Летопись революции. — 1928. — № 1. — С. 275):

«Уважаючи ультиматум Ради Народних Комісарів замахом проти Української Народної Республіки і виходячи з того, що заявлені в нім домагання порушують право українського народу на самовизначення та на вільне будівництво форм свого державного життя, Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів стверджує, що централістичні заміри теперішнього московського (великоруського) правительства, доводячи до війни між Московщиною та Україною, загрожують до решти розірвати федеративні зв'язки, до яких простеє українська демократія.

В той час, коли демократія всього світу, з передовими відділами міжнародного соціалізму на чолі, бореться за досягнення загального миру, який єдиний тільки дасть можливість селянським і пролетарським масам успішно боротися за інтереси трудящого люду, погроза нової братогубної війни, що оголошена Радою Народних Комісарів Україні, руйнує братерство трудящих верств усіх народів, розбуджує прояви національної ворожнечі та затемнює класову свідомість мас, сприяючи тим самим зростові контрреволюції».

Визнаючи, що відповідь Генерального Секретаріату з 17 грудня (н. ст.) є належною відповіддю на замах Народних Комісарів на права українських селян, робітників і воя-

ків, Всеукраїнський З'їзд Рад Селянських, Робітничих і Салдатських Депутатів уважає за потрібне вжити всіх заходів, щоб не допустити до пролиття братерської крові, і звертається з гарячим закликком до народів Росії всіма способами запобігти можливості нової ганебної війни».

На цьому ж з'їзді була прийнята відозва до народів Росії. Наведемо лише кілька витягів з тексту цієї відозви, котра дає певне уявлення про драматизм ситуації:

«Браття! Більше трьох років сини всіх народів, суших в Росії, билися попліч в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав усіх народів на самовизначення. Український народ використав своє право та проголосив Українську Народню Республіку. Цій Народній Республіці Рада Народніх Комісарів оповіщає війну! З генералом Гінденбургом Рада Народніх Комісарів веде мирні переговори, а демократії всіх народів вона ставить ультиматум і погрожує війною.

На словах Рада Народніх Комісарів наче б признає право націй на самоозначення аж до відокремлення. Але це тільки на словах, а на ділі власть Комісарів намагається брутально вмішуватися в діяльність Українського Правительства, яке виконує волю законодавчого органу — Центральної Української Ради. Яке ж це право на самоозначення?! Певне, Комісари дозволяють самоозначуватися тільки своїй партії, всі ж інші групи людности та народи вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб запрягтися в ярмо Комісарів. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб у тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусібну війну у рядах самої демократії. (...)

Чого ми хочемо? Ми хочемо творити всеросійську федеративну владу, яка б опіралася на зорганізовану волю народів і країв. Ця влада повинна бути однородно-соціалістичною, від більшовиків до народніх соціалістів включно. Ми домагаємося негайного загального демократичного замирення. Оце програма нашої діяльності і наших домагань. Отже питаємо, чи за цю програму ви згодитесь приборкати нас гарматами та багнетами? Спиніться, брати й товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи салдата не замахнулася на свого брата! Щоб ні одної краплі крові не пролилося в братогубній війні.

Досить крові!» (Летопись революции.— 1928.— № 1.— С. 276—277).

Але це, як мовиться, лише один бік медалі. Як же київські більшовики поставилися до ультиматуму Раднаркому РРФСР? Ще на Всеукраїнському з'їзді Рад більшовик Василь Шахрай у своєму виступі розгублено визнав: «Цей ультиматум, на нашу думку, є непорозумінням, яке мусно зліквідувати без пролиття крові».

Це питання стало предметом гострої дискусії на обласному з'їзді РСДРП (більшовиків), який в ці ж дні проходив у Києві (почався 3 грудня за ст. ст. і тривав три дні). Протоколи цього з'їзду (Летопись революции.— 1926.— № 5.— С. 83—85) дають змогу ознайомитися безпосередньо з позицією багатьох делегатів щодо згаданого вже ультиматуму:

«Тов. З а т о н с к и й. Все дело в оценке момента. Важно знать, как посмотрит революционная демократия Украины на мероприятия Совета Народных Комиссаров. Если бы дело касалось пропуска только войск на Дон, я бы ничего не имел против ультиматума, но там есть указания на то, что Рада не собирает съезда Советов и не признает власти народных комиссаров. Они надеялись, что демократия, прочитав ультиматум, пойдет против власти Советов, но если приказ о Советах исходит сверху, извне, то получается иностранное вмешательство в местные дела, получается национальная борьба (підкреслення мое.— О. Р.). Центральные правительства думают, что революционная Россия будет вести борьбу с Радой, на деле же мы идем к международной борьбе (підкреслення мое.— О. Р.). Украинские массы бросаются в объятия шовинистов. Если возникнет война, то Россия не в состоянии будет вести ее и с Доном, и Сибирью, и с Украиной, и с другими. Пока еще среди украинцев раскола нет и он не предвидится, а потому приходится вести войну с украинским народом, а большевиков лишь небольшая кучка (підкреслення мое.— О. Р.).

Вот поэтому мы должны передать правительству Народных Комиссаров, чтобы они взвесили хорошенько этот шаг. Я считаю ультиматум результатом плохой информации в Питере. Некоторые пункты неудачны и были рассчитаны на эффект, но его-то как раз и не было.

Тов. Ку л и к. Ясно, что тут выразилась несостоятельность нашего взгляда на национальный вопрос. Война была неизбежна, так как вся Украина контрреволюционна (?! — О. Р.). Вопрос только во времени, м. б., момент не совсем удачен, но все же нам в этой войне придется принять деятельное участие. Хорошо перенести съезд Советов в другой центр — это будет отвлекать силы Рады.

Тов. Александров. Ультиматум несвоевременен, он мог бы быть предъявлен 28 октября, когда за нами были войска, а теперь Рада пустила глубокие корни, и нужно было выждать, пока эта вера в Раду исчезнет у украинского народа. Раскол в украинских массах уже начался, но ультиматум грозит его остановить. Нам приходится воевать почти против всего украинского народа, а не против Рады (подчерслення мое.— О. Р.). (...)

Тов. Фарбман. ...Есть в ультиматуме неприемлемый для украинцев пункт — это указание на то, что Рада не признает Советской власти. Рабоче-крестьянское правительство не должно навязывать своего мнения (очевидно, другим правительствам.— Ред.) (подчерслення мое.— О. Р.). Несмотря на этот недостаток, мы все-таки должны принять деятельное участие в предстоящей борьбе и помогать народным комиссарам. Власть Советов не может навязываться народными комиссарами — это наше дело на местах. (...)

Тов. Зайцев. Я хотел указать, что Рада принимает вызов, не боясь ответственности. ...Война неизбежна. Мы должны поддержать народных комиссаров. Нужно здесь же, на Украине, образовать военный центр, а то Питеру неудобно вести войну (Свята простота! Сам того, напевно, не бажаючи, тов. Зайцев, по суті справи, обмовився щодо майбутніх планів більшовиків — створення згодом у Харкові плацдарму для наступу російських військ на Україну. Мимоволі приходит на гадку історія створення «лівими» силами Фінляндії в грудні 1939 року «уряду Демократичної Фінляндської Республіки» на чолі з О. Куусінемом. Одночасно виникають асоціації з подіями 1956 року в Угорщині, 1968 року в Чехословаччині, 1979 року в Афганістані, куди на «запрошення» «демократичних» урядів вводилися радянські війська.— О. Р.).

Тов. Затонский предлагает подчеркнуть в резолюции, что мы будем стараться избежать войны между украинским народом и Россией, а ведем войну с Радой.

Тов. Бош возражает против этой поправки» (подчерслення мое.— О. Р.).

Виступ С. В. Петлюри на Всеукраїнському з'їзді Рад справді застав київських більшовиків зненацька. Про це зазначає у своїй статті С. Шрейбер «К протоколам первого всеукраїнського совещания большевиков» (Летопись революции.— 1926.— № 5.— С. 61): «Ультиматум, предъявленный СНК Центральной Раде, озаглавленный поворотный пункт в отношениях РСФСР к Укр. Республике. ЦК партии не предупредил украинские организации о шаге, пред-

принимаемом ими, не выяснил предварительно вопроса о целесообразности в тот момент такого резкого выступления. Укр. б-ков ультиматум, попавший к открытию Всеукр. съезда Советов, поставил в крайне тяжелое положение (Тепер більшовицький демарш із залу засідань на другий день з'їзду постає в дещо іншому світлі. В очах присутніх на з'їзді делегатів більшовицька фракція виглядала зрадницею національних інтересів, «троянським конем» Раднаркому РРФСР тут, у Києві.— О. Р.), так как вызвал острый взрыв шовинизма на этом съезде и сплотил все национально-настроенные элементы вокруг Ц. Р. Радовцы получили повод выступить против большевиков (в том числе и украинских), как против иноземцев и империалистов (подчерслення мое.— О. Р.). Естественно недовольство части совещания этим некстати свалившимся ультиматумом, сделавшим невозможным всякую борьбу на съезде и ускорившим приближение военного конфликта (подчерслення мое.— О. Р.), для революционного разрешения которого внутренние силы пролетарской революции на Украине еще не созрели. (...) Затонский опасался, что вместо гражданской войны на Украине ультиматум вызовет войну между советской Россией и Украиной в целом.

Нужно признать, что опасения Александрова и Затонского были не лишены оснований. Война советской России с мелкобуржуазной Радой, а затем Директорией не была войной чисто гражданской — к ней примешивались национальные моменты, причем борьба сил внутри Украины шла не по тому разделу, по которому она шла после Октября в России».

Одним із стандартних аргументів офіційної історіографії проти Центральної Ради служить факт залишення більшовицькою фракцією Всеукраїнського з'їзду Рад. При цьому висувається тривіальне пояснення: більшовики, мовляв, заявили про свою подальшу неучасть у роботі з'їзду через те, що склад його делегатів було фальсифіковано.

Знову ж звернімося до протоколів обласного з'їзду РСДРП(б) у Києві в грудні 1917 року (Летопись революции.— 1926.— № 5.— С. 70—77), які породжують сумніви щодо вмотивованості цієї заяви більшовиків:

«Внеочередное заявление тов. Бош: (...) Я предлагаю разъехаться всем по домам, наметив здесь только практические мероприятия, и давить на Киев, так как здесь сил совершенно нет... (подчерслення мое.— О. Р.)

Тов. Чупилко. Съезд закрывать не стоит (обласний з'їзд РСДРП(б).— О. Р.), надо расколоть украинскую демократию. (...)

Тов. Пятаков. ...В Києве скопилась масса черносотенного элемента, который даже помимо Рады разгонит самочинно и арестует партийный съезд. Нет смысла продолжать съезд. Нам на Съезде Советов расколоть все равно не удастся (делегатов съезда.— Ред.).

Тов. Ауссем. Разъезжаться нельзя, сократить работу можно, но по важным вопросам надо вынести решение. Опасности нет. Рада слишком хитра, чтобы принимать репрессивные меры. Нам необходимо на съезд Советов войти в большом количестве. Надо строже относиться к мандатам депутатов и на основании точных документальных данных объявить съезд неправомочным. Мы на нем безусловно не получим большинства, но раскол сможем произвести (Підкреслення моє. Коментарі, як мовиться, зайві.— О. Р.). (...)

Тов. Шахрай. Рада складывалась по национальному принципу и мы пропустили момент повлиять на ее состав. ...Здесь на Украине власть еще не в руках Советов. (...)

Тов. Бобко. У нас нет реальной силы для борьбы с Радой (підкреслення моє.— О. Р.). (...)

Тов. Гилинский. (...) Если этот съезд не даст нам власти, то Украинское Учредительное Собрание тем более» (Цікаве визнання. Чи не правда? Підкреслення моє.— О. Р.).

Як бачимо, більшовики добре усвідомлювали, що на з'їзді Рад не зможуть дістати більшості голосів. Таким чином, їхнє демонстративне залишення з'їзду було наперед запрограмоване. Досі цей крок коментувався виключно з позицій партії-переможниці, в обхід об'єктивної істини...

Тим часом ситуація після обміну нотами ще більше загострилась. 6 грудня (19 грудня за н. ст.) український Військово-Революційний комітет при крайовій Петроградській Раді запропонував Раднаркому РРФСР своє посередництво між Центральною Радою і РНК (Летопись революции.— 1925.— № 2.— С. 63). Одержавши дозвіл, негайно зв'язався з Києвом. Представник Генерального Секретаріату заявив: «Ответ Генерального Секретариата на ультиматум Совнаркома нельзя рассматривать, как окончательный разрыв и начало военных действий».

Наступного дня український Військово-Революційний комітет передав Раднаркомові офіційну ноту (Летопись революции.— 1925.— № 2.— С. 63—64):

«Революційний штаб України, уповноважений республіканським правительством України й народом, має честь предложить республіканському правительству Великоросии висліди нарад штабу з правительством про ультиматум

Ради Народніх Комісарів до У. Ц. Ради й відповідь республіканського правительства України на ультиматум. Переговори про мирне поладження спору між Російською Республікою й Україною залежать від оцих умов:

1. Признання прав українського народу й української Республіки, що ніхто не має вмішуватися в справи Республіки.

2. Сповнення домагання українізації військ (перенесення відділів з інших фронтів на територію України).

3. Поладження фінансових справ державного скарбу.

4. * Невмішування Ради Народніх Комісарів, головної кватири і головнокомандуючого до управи українського фронту, цебто румунського і південно-західного фронту.

Правительство Української Республіки думає, що признання поданих принципів Радою Народніх Комісарів може стати основою для поладження спору так, що оминеться війну між Україною і Великороссю.

Щодо участі в Союзнім правительстві — на думку правительства Української Народньої Республіки, Україна з огляду на значіння, яке тепер осягнула, мусить мати в нім не менше, ніж третину заступників.

Революційний штаб України уповноважений своїм правительством заявити правительству Великоросської Республіки, що з огляду на фінансові труднощі предмети пожни будуть видавані на границі України за виплатою просто до каси Генерального Секретаріату Земельних Справ у готівці, а саме банкнотах, а у висоті одної третини в золоті (підкреслення моє.— О. Р.).

Революційний штаб України має надію, що братній спір буде усунений для обопільного вдоволення, й заявляє свою готовність напружити всі сили для осягнення цієї цілі.

Атаман Штаба *Байдренко*
Ад'ютант *Усін*.

Відповідь не забарилась. 7 грудня (20-го за н. ст.) з Раднаркому РРФСР виходить такий документ (Летопись революции.— 1925.— № 2.— С. 64—65):

«Украинскому Рев. Штабу Петрогр. Краевой Войсковой Рады.

В ответ на Ваше предложение о мирном улажении конфликта между Центральной Радой и Советом Народных Комиссаров, сделанное по уполномочию правительства Украинской Народной Республики, Совет Народных Комиссаров постановляет:

* У російському тексті цієї ноти є ще 5-й пункт такого змісту: «5. Вопрос о мире будет разрешен при участии Украинской Республики».

1. Мирные способы улаживания конфликта, разумеется, желательны, и Советская власть все делала для достижения именно мирного разрешения вопроса.

2. Что касается выдвинутых Радой условий, то те из них, которые имеют принципиальный характер (право на самоопределение), не составляли и не составляют предмета спора или конфликта, так как Совет Народных Комиссаров признает и проводит эти принципы во всей полноте.

3. Действительным предметом конфликта, совершенно замалчиваемым в передаваемых вами условиях Рады, является поддержка Радой буржуазно-кадетско-калединской контрреволюции, направленной против власти Советов Крестьянских, Рабочих и Солдатских Депутатов.

4. Соглашение с Радой возможно только при условии категорического заявления Рады об ее готовности немедленно отказаться от какой бы то ни было поддержки калединского мятежа и контрреволюционного заговора кадетской буржуазии.

Совет Народных Комиссаров»

Того ж дня делегация 2-го Всероссийского крестьянского съезда звязалась по прямому проводу с Генеральным Секретариатом. Ця розмова у скороченому вигляді дана в журналі «Летопись революции» (1925.— № 2.— С. 65—66):

«Р а д а (В и н н и ч е н к о): Есть ли представители крестьянского съезда? Здесь представители Генерального Секретариата — Винниченко и Ткаченко.

Делегация (Лесновский): У аппарата делегация 2-го Всероссийского крестьянского съезда. Передаю текст нашего документального полномочия: «По предложению украинской группы членов 2-го Всероссийского крестьянского съезда, президиум съезда уполномочивает т.т. Лесновского, Волкова, Цевирко и Бондарчука переговорить с Центральной Радой и Советом Народных Комиссаров с целью предварительной информации и немедленно предупредить возможного кровопролития. Председатель съезда М. Спиридонова. Секретарь Домбровский. 6 декабря (за ст. ст.— О. Р.) 1917 года».

Таким образом мы уполномочены спросить вас, прежде всего, нет ли опасности немедленного вооруженного столкновения? Ждем вашего ответа.

Мы пропускаем очень интересный разговор с Винниченко по ряду пунктов (Цікаво, чому був пропущений редакцією часопису цей «очень интересный разговор»? — О. Р.) и переходим к концу этих переговоров по поводу отношения Ц. Рады к Дону и казакам.

Делегация: Ваш ответ мы передали съезду и Совету Народных Комиссаров и будем от них требовать того же самого.

В заключение позвольте спросить, как вы смотрите на отправление Советских войск на Дон для борьбы с Калединским. Ждем ответа.

Р а д а: Об этом сказано в нашем ответе на ультиматум Народных Комиссаров. Когда вы можете дать нам ответ?

Делегация: Ваш ответ на ультиматум Народных Комиссаров нам, а также съезду не известен (Дивно. Чи не правда? Можна припустити, що РНК побуовалась, що реакція делегатів з'їзду буде на користь аргументів Центральної Ради. Підкреслення мое.— О. Р.). Будьте добры ответить на этот вопрос для того, чтобы мы могли доложить об этом съезду.

Р а д а: Текст нашего ответа перед съездом Крестьянских Депутатов должен огласить Совет Народных Комиссаров. Не понимаем, почему этот ответ до сих пор не оглашен (підкреслення мое.— О. Р.).

Делегация: Совет Народных Комиссаров не делал съезду никаких докладов и не сделает (!) Съезд занят исключительно общими делами. Мы вас просим ответить на этот вопрос (Вловити логіку в цих реченнях неможливо.— О. Р.) (...)

Р а д а: Мы сейчас ответим: «Признавая право на самоопределение каждой нации и области, и потому стоя на почве полного невмешательства в строение их собственной жизни, мы сохраняем строгий нейтралитет как по отношению к Великороссии, так и Дону и другим образующимся Республикам. Поэтому через территорию Украинской Народной Республики не пропускаем войск ни на Дон, ни из Дона — в Великороссию. Но, требуя для себя свободного пропуска наших войсковых частей на Украину, не можем препятствовать и другим в этом же; поэтому пропускаем казацкие войска на Дон, если они этого хотят, а также великороссийские в Великороссию.

Считаем, что разрешение политических вопросов на Дону может быть совершено без кровопролития, к чему стремится правительство Украинской Народной Республики. Посылаем на Дон делегацию для расследования репрессий над рабочими организациями, а также для воздействия «мирным путем».

У цьому контексті цікаво простежити за «логікою» міркувань Сталіна, яку він продемонстрував у листі до українців тилу і фронту від 12 грудня 1917 року:

«Совет Народных Комиссаров добивается (подкресления мое. — О. Р.), именно, того, чтобы вся власть на Украине принадлежала украинскому народу, т. е. украинским рабочим и солдатам, крестьянам и матросам. (...) Говорят, что конфликт возник по вопросу об Украинской республике, что Совет Народных Комиссаров не признает Украинской республики. Верно ли это? Нет, не верно. Совет Народных Комиссаров официально признал Украинскую республику в своем «ультиматуме» и «ответе» Петроградскому Украинскому Штабу».

Навіть з цього уривка добре видні лицемірство і демагогія колишнього семінарста Джугашвілі: з одного боку, РНК РРФСР офіційно визнає Українську Народну Республіку, а з іншого — «Совет Народных Комиссаров добивается, именно, того, чтобы вся власть на Украине принадлежала украинскому народу». Майбутній тиран і диктатор демонструє класичний приклад підміни понять, навіть не маскує свого бажання втрутитись у внутрішні справи іншої держави. Весь лист являє собою таку собі теоретичну базу, котра б виправдовувала дії Раднаркому РРФСР стосовно України. При цьому демагогічно постулюється: «Между украинским и русским народами не может быть конфликта».

Відтак Сталін безапеляційно заявляє, що Генеральний Секретаріат Центральної Ради перебуває у союзі з Каледінім і Родзянком, і вдається до неприхованих погроз: «Одно из двух: либо Рада порвет с Калединым, протянув руку Советам и открыв дорогу революционным войскам против контрреволюционного гнезда на Дону — и тогда рабочие и солдаты Украины и России закрепят свой революционный союз новым взрывом братания; либо Рада не захочет порвать с Калединым, дорогу революционным войскам не откроет и тогда Генеральный Секретариат Рады добьется того, чего тщетно добивались враги народа, т. е. пролития крови братских народов».

Але послухаємо й іншу сторону. Наведемо більш ніж промовистий протокол засідання Генерального Секретаріату від 12(25) грудня 1917 року, опублікований у «Летописи революции» (1925.— № 2.— С. 76—77):

«Присутні: Винниченко, Ткаченко, Петлюра, Шаповал, Золотарьов, т. ч. с.: Рудницький, Сокович, Мазуренко, Абрамович, Шульгин, Зільберфарб, Стешенко, Мартос, Одинець».

Слухали: повідомлення Винниченка про приїзд делегації робітників Донецького басейну, які розказували про великі репресії Донецького правительства щодо робіт-

ників. Винниченко радить рішуче поставити справу нашого відношення до козаків, які вже одверто проявляють контрреволюційні наміри.

Шульгин — Порвати зносини з козаками неможливо, бо тоді Україна буде оточена з усіх боків ворогами.

Стешенко — Рвать не треба; послать представників на Дін; щоб таким чином була змога оборонити інтереси українського населення.

Петлюра — Порвати зв'язки з козаками нам невідгодно, бо на інших фронтах українське військо йде в контакт з козаками, що нам важно в цілях перевезки українського війська на Україну. Треба поладити справи дипломатичним шляхом.

Золотарьов радить запитати представників Генерального Секретаріату на Дону про репресивні міри козаків у Донецькому басейні, тільки після того можна ставити питання ультимативно.

Шаповал нагадує, що юнкерів випустили з Києва тільки під умовою вчитися, але не ставати збройною силою у руках козачого правительства. Треба негайно послати запитання, вказавши на ці умови. Козаки, користуючись пасивністю українців щодо подій на Дону, в зв'язку з українсько-більшовицькою війною розвивають чисто калединські тенденції. Запитати правительство Дону, на якій підставі введено військовий стан в Таганрозькій і Ростовській округах, населених українцями.

Ткаченко — Треба вимагати від Донського правительства відновити всі свободи і вказати на те, що діяльність Донського правительства виходить за межі національного самовизначення, а також пригрозити припиненням посилення цукру і хліба, коли будуть ставитися перешкоди в роботах у Донецькому басейні. Генеральний Секретаріат військових справ повинен поставити козаці частини на фронт замість українських частин.

Мазуренко — Треба вимагати організації «військової округи» на підставі 4-членної формули; коли вони на це не згодяться, то прилучити українські землі, як Ростовського, Таганрозького округів Донщини, до України, а для решти українців вимагати національної автономії...

Шульгин радить почекати з запитаннями і нотами, поки не вернуться наші представники.

Ткаченко каже, що справа на Дону ясна, там сильний сплив сфер. З-поза Дону хід подій іде так, що скоро доведеться нам із Доном боротися. Тепер треба рішуче вимагати встановлення політичних свобод і скасування репресій щодо робітників Донецького басейну, а так же націо-

нально-персональної автономії для українського населення.

Постановлено: Пропуску козачих військ на Дін не припиняти, доручити голові Генерального Секретаріату і Генеральному Секретарові Міжнародних Справ виготовити ноту Донському правительству в справі репресій, запитати негайно представника Генерального Секретаріату на Дону про фактичні відносини козаків до українського населення і робітників Донецького басейну».

З наведеного документа зробити однозначний висновок щодо контрреволюційності політики Генерального Секретаріату Центральної Ради досить проблематично.

Була ще одна немаловажна обставина у спробах Центральної Ради вести політику нейтралітету й обережного ставлення до Дону. Саме на неї звертає увагу М. Рубач у своїй статті «К истории конфликта между Совнаркомом и Центральной Радой» (Летопись революции.— 1925.— № 2.— С. 79): «Порш указывал на фактическую зависимость Украины от Дона, так как все патронные заводы находятся в районе казачества и казаки имеют 150-тысячные армии, Украина же никакой армии не имеет» (підкреслення моє.— О. Р.).

До речі, про Дон. Там події також розвивались далеко не однозначно. Сьогодні мало хто знає, що так звана каледінщина була неоднорідною. Там були і монархісти, і самостійники, республіканці і прихильники Установчих зборів, ті, які обстоювали диктатуру. Про це, зрештою, переконливо свідчать спогади Романа Гуля—«Ледяной поход (с Корниловым)», надруковані в альманасі «Кубань» (1989.— № 1—3). А значна частина офіцерів, як пише Юрій Поляков, член-кореспондент АН СРСР (Поиск.— 1989.— № 27.— С. 4), йшла на Дон до Корнілова або включалась у підпільну діяльність не тільки тому, що ненавиділа нову владу, а й через страх за своє життя.

У контексті сказаного є своя логіка і у виступі Винниченка 28 грудня на засіданні Малої Ради: «Перепущення через Україну військ тих націй, що тепер самовизначаються, ми будемо допускати. Але, стоячи на ґрунті строгої нейтральності, ми не будемо пропускати більшовицьких військ для братовбивчої війни на Дону».

Опинившись між двох вогнів, Центральна Рада наївно сподівалась зберегти нейтралітет в океані відкритого класового протистояння. І коли, скажімо, 3 грудня (за старим стилем) генеральний секретар у продовольчих справах М. Ковалевський офіційно заборонив вивезення продоволь-

ства (врешті-решт Українська Народна Республіка визнана, до речі, Раднаркомом РРФСР, могла розпоряджатися своїми хлібними ресурсами як вважала за потрібне), то російські більшовики негайно звинуватили Центральну Раду в тому, що вона перешкоджає вивезенню хліба з України.

Доктор філософських наук, професор Іван Валько в журналі «Україна» (1990.— № 16.— С. 2) наводить кілька цікавих документів, які до певної міри прояснюють ситуацію:

«Водночас того ж 1-го січня він (В. І. Ленін.— О. Р.) підписує такий документ:

«Про призначення надзвичайного комісара України.

Тов. Сергій Орджонікідзе призначається тимчасовим Надзвичайним комісаром Району України для об'єднання дій функціонуючих там радянських організацій в усіх галузях їх роботи (військової, продовольчої, банкової та ін.). Затверджено Ленін».

Які повноваження були у надзвичайних комісарів, відомо. У примітці вказано, що цей документ вперше надруковано 1945 року.

15-го січня Ленін пише до Морського революційного комітету: «Прошу вжити екстрених заходів, щоб дати негайно в розпорядження тов. Тер-Арутюнянца 2000 матросів для воєнних дій проти буржуазної Ради». У ці ж дні він шле телеграми в Харків Антонову-Овсієнку і Орджонікідзе з вимогами: «Дуже й дуже просимо вжити якнайшадливіших революційних заходів. Просимо послати загін абсолютно надійних людей. Усіма засобами просувати вагони з хлібом у Петроград, інакше загрожує голод. (...)

Ради бога! Ленін».

Далі Іван Валько цілком слушно зауважує: «Багато історичних документів я перегорнув, та абсолютного обґрунтування такого ультиматуму (йдеться про цитований ультиматум РНК до Центральної Ради.— О. Р.) виявити не вдалось (підкреслення моє.— О. Р.). До речі, у примітці до цього документа історики написали: «Далі текст написаний Л. Д. Троцьким, з виправленнями В. І. Леніна і Й. В. Сталіна». (...) До речі, в ультимативних вимогах РНК до Ради про хліб, продовольчі справи не згадувались жодним словом».

Основне звинувачення РНК РРФСР на адресу Центральної Ради полягало в тому, що, мовляв, козачим частинам не перешкоджалось повернення на Дон, а більшовицьким військам із Росії пропуск через територію України на південь не давався. Та навіть з елементарних міркувань зрозуміло, що забороняти козакам повертатися з фронту

на батьківщину, на Дон, більш ніж проти природно. До того ж на боці Дону значна військова сила, якої Україна не мала. З іншого боку, в Центральній Раді прекрасно усвідомлювали, що пропуск більшовицьких військ для боротьби з Каледіном неминуче втягне Україну у війну й може призвести до насильницької советизації республіки, чого, зрештою, і не приховувала РНК РРФСР.

У «Журналі засідання Генерального Секретаріату» від 15/28 грудня 1917 року зафіксовано, що, згідно з повідомленням генерального секретаря Єщенка, «сил для боротьби з більшовизмом у Генерального Секретаріату немає. Він спирається на залізничників, які зупиняють наступ більшовиків. Щоб підтримати їх, вірно на них спертися, потрібні гроші».

В цьому ж документі читаємо далі:

«Петлюра підтверджує, що становище дуже грізне. Основна причина — брак грошей (...) Треба виділити із складу Генерального Секретаріату групу секретарів з особливими уповноваженнями щодо охорони Республіки. Коли нема вільних грошей, треба конфіскувати налічні капітали, де б вони не були.

Порш пропонує негайно випустити українські гроші і тимчасово конфіскувати капітали ощадних кас. Коли робітники, військо не одержують грошей, от де крах Республіки...

Петлюра каже, що війська дуже мало...

Шаповал повідомляє, що в Харкові всіма більшовицькими силами командує барон Розен, німецький офіцер, Антонов тільки ширма. В Харкові більшовики їздять на автомобілях із плакатами «Смерть українцям»*. Треба розірвати цілком з Совітом Народних Комісарів і розпочати рішучу боротьбу з більшовиками. Продовольча справа в сучасний момент — засіб війни...

Винниченко каже, що всі ті засоби, які пропонують генеральні Секретарі — Єщенко і Шаповал — занадто серйозні, щоб їх можна було вжити без крайньої для цього потреби. Раніше треба запитати Совіта Нарід. Комісарів, чи воює він чи ні; тільки тоді можна зважитися на такі рішучі засоби боротьби. Крім того, треба зробити учот військових сил і зброї.

* Народний секретар Народного Секретаріату України (Радянського уряду України.— *О. Р.*) Георг Лапчинський у своїх спогадах (Летопись революції.— 1928.— № 1.— С. 166) пише: «Обивательщина (Харкова.— *О. Р.*) цілком зрусифікована й зоологічно ворожа до всього українського (згадаймо, що нині, через десять років революції, ким доводиться вибивати з неї російський шовінізм!»).

Порш каже, що на відповідь Генерального Секретаріату на ультиматум більшовики організували польовий штаб і почали війну, а ми все ще не знаємо, чи воюємо, чи ні. Козаки з одного боку, а більшовики з другого хочуть одрізати Україну од Донецького басейну. (...) Треба утворити колегію по охороні України, організувати штаб, послати Совіту Нарідних Комісарів ультиматум з вимогою припинити війну. Оповістити людність про дійсний стан річей. Колегія повинна зробити учот сил і зброї, використати «Вільне Козацтво»*, підчинити міліцію. Колегія мусить мати право робити від імені Генерального Секретаріату, вона може в разі потреб розбирати залізні шляхи.

Постановлено: негайно послати Совіту Нарідних Комісарів ультиматум з вимогою припинити війну, відкликати «Совіцькі» війська з України і пропустити на Україну українське військо (розрядка моя.— *О. Р.*).

Обрати особливий комітет по обороні України в складі Ген. Секретарів: Порша, Петлюри і Єщенка».

Підстави для тривоги в Центральній Раді були не надумані. Про конкретні наміри РНК РРФСР однозначно мовилось у резолюції, прийнятій на засіданні Ради Народних Комісарів 30 грудня 1917 року (13 січня 1918 року за н. ст.). В ній, зокрема, було сказано: «Основным источником разногласий с Радой являлось то обстоятельство, которое Совет Народных Комиссаров ясно указал в своем первом обращении к Раде с предложением мирных переговоров. Именно в этом обращении было указано, что прямая или косвенная поддержка Радой каледнищев является для нас безусловным основанием для военных действий против Рады». Одно слово, привід був знайдений для збройного втручання у внутрішні справи України.

Але того ж дня (30 грудня) стався й інший цікавий факт. У матеріалі «К отчету о I Всеукраинском съезде Советов Р., С. и К. Д.» (Летопись революции.— 1928.— № 1.— С. 265) читаємо: «Делегация (РРФСР.— *О. Р.*) в Бресте признала законность представительства Ц. Рады, посланного ею для участия в мирных переговорах 30 декабря, т. е. через 20 дней после избрания ЦИКУ (в Харкове.— *О. Р.*), когда факт создания на Украине Советской власти (?!) не мог быть неизвестен Совету Нар. Комиссаров. Председатель российской мирной делегации в Бресте заявил, что процесс самоопределения на Украине происходит в свободных

* На січень 1918 року в Києві перебувало 20 сотень «вільного козацтва».

демократических условиях, что там всюду работают свободно-избранные Советы и самоуправления, выбранные на основе всеобщего, прямого и тайного избирательного права, а потому Генеральный Секретариат заслуживает признания в качестве законного правительства Украины*. Еще позже, уже тогда, когда Затонский был принят в состав СНК Российской Совреспублики в качестве представителя Украинского совправительства, руководящие деятели СНК начали вести переговоры, помимо него, с левыми кругами украинских социалистов насчет внутреннего переворота в Центральной Раде (Знайомий почерк. Чи не правда? — О. Р.), который должен был передать власть в Ц. Р. в руки мелкобуржуазных украинских левых с переходом последних на сторону б-ков (см. воспоминания Затонского в «Октябрьском сборнике», изд. ГИЗ, 1924 г.). Этот план не удался, национальный фронт расколол не удалось (на самой Украине для этого было очень мало сделано), и Российской республике пришлось помочь советизации Украины (1918 г.) военной силой» (підкреслення моє.— О. Р.).

Хіба це не визнання більшовиками факту збройної агресії з боку Російської Республіки? Але звернімося до спогадів більшовиків. Ось що пише Георг Лапчинський, народний секретар Народного Секретаріату першого українського Радянського уряду, організованого в Харкові у грудні 1917 року (Летопись революции.— 1928.— № 1.— С. 168).

«ЦВК України у відповідь на офіційне повідомлення Петербурзького уряду про своє обрання дістав телеграму, де Рада Народних Комісарів вітала й повідомляла, що надалі всяке фінансування України, всяка посилка туди грошей з центру йтиме виключно через Український радянський уряд» (підкреслення моє.— О. Р.). Як кажуть у таких випадках, коментарі зайві.

Цей факт фінансових ін'єкцій з боку Раднаркому РРФСР не випадковий. Бо, за свідченням Сергія Мазлаха (Летопись революции.— 1922.— № 1.— С. 137), «ЦИК України заседал в Харькове, но его влияния нигде не чувствовалось» (підкреслення моє.— О. Р.).

Як же працював новостворений Радянський уряд України? Той же Г. Лапчинський згадує, як народний секретар військових справ В. М. Шахрай скаржився йому: «Що це за уряд український, що його члени зовсім не знають і не хочуть знати української мови? Що не тільки не користу-

ються жодним впливом серед українського суспільства, але воно навіть ніколи й не чуло раніше їхніх прізвищ? Що я за «військовий міністр», коли всі українізовані частини в Харкові мені доводиться роззброювати, бо вони не хочуть іти за мною на оборону радянської влади? За єдину військову підпору для нашої боротьби проти Центральної Ради ми маємо лише військо, що привів на Україну з Росії Антонов і що на все українське дивиться, як на вороже, контрреволюційне?» (підкреслення моє.— О. Р.) (Летопись революции.— 1928.— № 1.— С. 171—172).

Далі Г. Лапчинський пише: «У Харкові в нашому розпорядженні збройної сили фактично не було. Військові частини, українізовані там, як я вказав, нам довелося роззброїти. (...) Але в Харкові стояв штаб тов. Антонова-Овсієнка, посланого з Петербурга для боротьби з Каледіним (...) В його розпорядженні було військо, сформоване з різних частин старої армії, що перейшли на бік радянської влади, з матроських загонів та випробуваних вже червоногвардійських частин, з різних російських промислових робітничих центрів. Командували декілька офіцерів-більшовиків, лівих есерів, анархістів, а також і позапартійних, що віддалися на нашу службу. Начальником штабу був полковник Муравйов, що виявив себе за революціонера в боях проти Керенського біля Гатчини. (...) Але, оскільки в Харкові вже існував Український радянський уряд... було піднесено питання, щоб частину своїх сил тов. Антонов вирядив у західному напрямі» (підкреслення моє.— О. Р.). (Летопись революции.— 1928.— № 1.— С. 172—174).

Цікавими є спостереження Г. Лапчинського за військом Антонова. «Нас обурювали,— згадує Лапчинський,— самовільні труси та реквізиції різних штабних комісарів, їхня брутальність до місцевої влади. Нас дратувало, що поруч з відомими нам партійними товаришами та революціонерами навколо тов. Антонова крутилися якісь окремі, як нам здавалося, явно чужі для робітничої класи суб'єкти офіцерського типу, з нахабними та бандитськими фізіономіями... Я пам'ятаю, яке неприємне враження на мене особисто справляли, коли я приїздив до залізничного двірця, де стояли штабні вагони та сінцлипи з антонівським військом, його вояки, зокрема матроси, увішані всілякою зброєю, інколи п'яні, із специфічною брудною лайкою після кожного слова... Настоювання Українського уряду, щоб було відряджене військо в Полтавському напрямі, нарешті дали наслідки. Антонов наказав Муравйову розпочати 18 січня наступ... Наша концепція була така: проти буржуазної влади на Україні йде війною Українська радянська влада, На-

* Вскоре, впрочем, это признание было аннулировано российской мирной делегацией, принявшей в свой состав представителей Народного секретариата — Медведева и Шахрая.

родній Секретаріат за братньою допомогою від Ради Народних Комісарів» (підкреслення моє.— *О. Р.*).

Цікава «концепція». Чи не правда? Самі більшовики визнають, що піде не відчувається впливу ЦВК України, що Радянський уряд у Харкові не має військової сили, що цей «уряд» фінансує Раднарком РРФСР.

Присутність Г. Лапчинського та Ю. Коцюбинського з кількома українськими радянськими частинами повинна була спростувати, як пише Г. Лапчинський, «наклепи Центральної Ради, що нібито на Україну наступає військо «червоних імперіялістів» з півночі».

Однак Г. Лапчинський суперечить сам собі. У зверненні Народного Секретаріату за підписом народного секретаря Г. Лапчинського до робітників, селян і солдатів (Вестник Укр. Нар. Респ.— 1918.— № 17.— 25 янв.) чітко сказано: «...Революционные войска, посланные Рабоче-Крестьянским правительством Российской Республики по требованию Народного Секретариата Украины, сегодня подошли к Киеву...».

Але знову-таки надамо слово Георгу Лапчинському:

«20 січня (1918 року.— *О. Р.*) тов. Ю. М. Коцюбинський і я виїхали з Харкова на Полтаву, щоб прилучитися до штабу Муравйова й репрезентувати там український радянський уряд під час походу на Київ («а то Питеру неудобно вести войну», як висловився т. Зайцев на першій всеукраїнській нараді більшовиків у Києві.— *О. Р.*). (...) В армії, що була під командою Муравйова, так само дуже мало спочатку було свідомого елемента, щодо будівництва української радянської держави та центральної української радянської влади. Значну частину склали в ній північні московські відділи або донецькі робітничі частини, а також частини Червоного козацтва, щойно організовано з українізованих частин, і червона харківська гвардія...».

Зауважимо, що позиція «Козацької думки» (від 29 січня 1918 року), яка стала українською військовою газетою, тобто відображала позицію Центральної Ради, була цілком демократичною щодо більшовиків: «І серед українського народу можуть бути більшовики; і вони можуть стояти у влади; все то допустимо і цілком нормально. Але поставити на чолі влади людей, яким чужі інтереси України, в серці яких нема любови до українського народу і які дивляться на цей народ, як на предмет експлуатації,— чи ж може український народ допустити подібне знущення над собою?» (Йдеться про Пятакова і Бош.— *О. Р.*). Шовіністичні, великодержавні погляди щодо українського народу з боку Г. Пятакова і Є. Бош загальновідомі.

Цікаві спостереження зафіксовані в одного з учасників й очевидців тих буремних подій В. Аверина («Октябрьская революция в Екатеринославе. Сентябрь 1917 — апрель 1818 гг.»— Летопись революции.— 1927.— № 5—6):

«В ноябре 1917 г. из Екатеринослава в Москву к т. Муравову был командирован тов. Борис Ройзман с просьбой о выдаче оружия. Поездка увенчалась успехом. Было получено 10 000 винтовок, 100 000 патронов, 10 пулеметов и несколько сот наганов» (С. 120).

«Утром (28 грудня.— *О. Р.*) стало известно, что к нам идут на помощь красногвардейские отряды из Советской России, что они находятся всего в 40 верстах от Екатеринослава. Нужно было выиграть время до их прихода. (...) Приближалось время развязки. Приехали «москвичи» с артиллерией. Это подняло дух даже у тех, кто непрочь был из-за «гуманных» побуждений пойти на мировую с петлюровцами. Эта мировая в тогдашних условиях означала бы не что иное, как сдачу на милость «победителям» — капитуляцию» (С. 122).

«Екатеринославские рабочие при поддержке московских красногвардейцев победили контрреволюцию в открытом бою» (С. 123).

Ще одна цікава інформація з «Летописи революции» (1928.— № 1.— С. 258):

«Лишь в середине декабря (во время Всеукраинского съезда Советов) гайдамаки были разоружены большевистскими отрядами Антонова-Овсеенко, и опасность переворота отпала. (...) Победа (в Катеринославі.— *О. Р.*) над гайдамаками была одержана Красной гвардией. Победоносный исход восстания был ускорен той помощью, какую оказал ему московский отряд под командованием Егорова...»

На початку лютого 1918 року військо Муравйова підійшло до Києва. П'ять днів не вшухав жорстокий артилерійський обстріл міста. Не припинився він і тоді, коли в ніч на 8 лютого у штаб червоних з'явилась делегація від міської думи і повідомила про відступ війська Центральної Ради по Житомирському шосе.

Муравйов своїм наказом № 9 від 4 лютого 1918 року закликав «немилосердно винищувати всіх офіцерів, гайдамаків, монархістів та всіх ворогів революції». З приходом червоних у Київ у місті запанував справжній терор. «Солдати забивали кожного офіцера або юнкера, якого попадали на вулиці,— згадує Г. Лапчинський.— Далеко гірше стояла справа з переслідуванням прихильників Центральної Ради, бо наші вояки не завжди вміли добре розбиратися в цій справі і під час масового терору могли потерпіти

замість радівців просто українські національні елементи, навіть прихильні до радянської влади. (...) Але терористичний ефект од п'ятиденного обстрілу, а потім од суто класової помсти революційного війська, що вигнало з Києва Центральну Раду, був такий дужий, що серед міщанської київської людности та серед обивательських шарів по цілій СРСР спогади про «жахливі муравйовські дні» в Києві набрали суто легендарного розміру. (...) Але в моїй пам'яті співучасника й свідка цих подій вони завжди зберігаються як цілком нормальна й доцільна форма масового революційного терору».

Ось так. Ні більше, ні менше.

Як сприймали січневі події 1918 року в Києві російські монархісти? В часописі «Малая Русь» (К., 1918.— Вып. II), редактором якого був відомий В. В. Шульгін, у спогадах Костянтина Бельговського (С. 12—20) читаємо:

«15 января (1918 року.— О. Р.) среди киевских рабочих распространялось воззвание от имени большевиков к открытому выступлению против Центральной Рады и генерального секретариата. В воззвании Рада обвинялась в контрреволюционности. (...)

Воззвание имело успех. На окраинах города 16 января уже можно было наблюдать группы вооруженных красногвардейцев. В этот день во многих предприятиях рабочие, записанные в красную гвардию, не вышли на работу.

Красногвардейцы были в возбужденном состоянии, потому что в этот день, 16 января, вблизи поста Волынского был обнаружен труп похищенного из своей квартиры на рождественскую ночь неизвестным партизанским украинским отрядом лидера киевских военных большевиков Л. Пятакова. (...) *

* Обставини вбивства голови Київського військово-революційного комітету Леоніда Леонідовича Пятакова досі не прояснені. Незважаючи на цікаві документи, опубліковані в «Українському історичному журналі» (1990.— № 4.— С. 95—99), запитання продовжують залишатися.

Так, у показаннях свідка Михайла Леонідовича Пятакова, брата загиблого, читаємо: «Тоді брат Леонід відчинив двері. Нас усіх покликали вниз. Там було чоловіків 10—12 козаків, котрі кричали: «Де Пятаков?». Брат Леонід сказав їм, що як вони шукають більшовника Пятакова, то він — більшовик. Зразу козаки були дуже знервовані, а після цього заспокоїлись. Кілька чоловіків вибігли на двір і вернулись з якимсь офіцером, котрий, глянувши на брата, сказав: «Это он самый» (Цікаво, чому цей офіцер підкреслено розмовляв російською мовою? — О. Р.). Я замітив, що і один із козаків теж придвлявся до брата і казав: «Це він». Офіцер приказав вивести брата на двір (...) Якої частини були ці козаки, я не знаю, але один із них казав, що він вільний козак. Мені здається, що цей офіцер, котрий пізнав брата Леоніда і котрого козаки ляляли і не слухали, був не їхньої частини, а якийсь чужий» (підкреслення мое.— О. Р.).

Весть об убийстве Л. Пятакова с быстротой молнии разнеслась среди рабочих, и к большевистским политическим лозунгам у красногвардейцев присоединился новый боевой клич: «Мсть за Пятакова». (...)

16 и 17 января небольшие бои происходили главным образом в районе арсенала на Печерске. Арсенал переходил из рук в руки. В 2 часа ночи на 16-е января отряд красногвардейцев захватил арсенал и укрепился в нем, выставив несколько трехдюймовых орудий и пулеметов. Днем 15-го января войска, сохранившие верность Центральной Раде, атаковали арсенал и выбили из него красногвардейцев, но в это время украинские полки имени Сагайдачного и Богдана Хмельницкого,— подобно тому, как это сделал полк имени Орлика в Екатеринославе,— перешли на сторону большевиков. Большевики, получив численное превосходство, вновь атаковали арсенал и, после непродолжительной схватки, вторично овладели им.

К вечеру войска Центральной Рады начали обстрел арсенала артиллерийским огнем. Арсенал отвечал, и снаряды его орудий разрывались над наиболее людными улицами: Владимирской, Пушкинской, Прорезной и Фундуклеевской. (...)

К вечеру 18 января как в Старом городе, так и на Печерске успех начинает склоняться на сторону украинцев, захвативших опять арсенал и важнейшие правительственные здания.

Вместе с тем возрастает и ожесточение большевиков, решивших во что бы то ни стало захватить Киев в свои руки. (...)

Обе стороны за пять дней войны устали, поэтому замечается затишье, а 21 января в городе совсем тихо, если не считать редких выстрелов из винтовок. На улицах города — оживление. Распространяются летучки. (...)

«Ко всем рабочим города Киева. Товарищи! Избранный вами стачечный комитет постановил забастовку прекратить». (...)

«Военно-революционный комитет большевиков постановил прекратить вооруженную борьбу. Арсенал сдался 21 января около 12 часов дня. Посланы делегаты в железнодорожные мастерские с предложением прекратить вооруженное сопротивление. Стачечный комитет постановил прекратить забастовку. Некоторые пекарни приступили к работе и с понедельника 22 января городская продовольственная управа возобновит отпуск хлеба и продуктов на общих основаниях. В понедельник в 4 часа дня состоится заседание городской думы».

Читая эти летучки, можно было подумать, что борьба окончена. Быть может, это и было бы так, если бы не подкрепление, полученное киевскими большевиками, как раз в момент кризиса, со стороны большевистских армий Муравьева. Большую помощь большевикам оказал броневой поезд, прибывший на киевские железнодорожные пути со ст. Дарница. Броневой поезд открыл по городу сильнейший орудийный огонь.

23 января... 24... 25... Смерть носилась по Киеву в эти кошмарные дни. Киевляне переселились в подвалы, в нижние этажи, в погреба. (...) Свой огонь большевики направили, главным образом, на арсенал, на крепостную территорию и на здание Педагогического музея, то-есть на то место, где всегда заседала Центральная Рада. (...)

В 2 часа ночи (з 25 на 26 січня за ст. ст.— О. Р.) украинцы начали оставлять Киев*. Из Киева в Житомир, спешно, на автомобилях, уехали все украинские власти и вся Рада во главе с председателем ее проф. М. Грушевским. Дорогу им освещал огромный факел, пылавший на углу Паньковской и Никольско-Ботанической. Это горел семиэтажный дом проф. М. Грушевского. (...) Брест-литовское шоссе и Дорогожицкая улица были наполнены уходившими из Киева украинскими войсками. (...)

26-го на рассвете, когда орудия еще достукивали последнюю очередь, на улицах появились первые прохожие; измученные, усталые, потому что в эту ночь в Киеве почти никто не спал.

Глаза первых смельчаков, рискнувших выйти на улицы, увидели пробитые стены многоэтажных громад, ...скрученные в клубки проволоки; увидели лежащие во многих местах неубранные трупы; увидели, наконец, страшные памятники минувшей ночи — пылающий пятиэтажный дом Богрова на Бибиковском бульваре и сгоревшую, расстрелянную большевиками из блиндированного поезда семиэтажную громаду — дом проф. М. Грушевского на углу Ботанической и Паньковской улиц. От последнего дома к утру 26 января сохранился лишь темноватый, закопченный остов, на котором у парадного входа белела табличка: «1908—9. Проектовано і будовано інженером В. Л. Максимовим. Декорация фасаду В. Г. Криченського. Майоліка Івана Гладиревського».

Навстречу прохожим стали попадаться вооруженные до зубов дикого вида субъекты. Это были новые властители Киева — красногвардейцы.

* Висчері 25 січня більшовиками був убитий 70-річний Високопресвіащениий Володимир, митрополит Київський і Галицький.

Підозрювати К. Бельговського в упередженості в оцінці січневих подій у Києві у нас немає ніяких підстав. Цитовані вище уривки з його спогадів написані, безперечно, по гарячих слідах. Автор переповідає лише бачене ним особисто. Підтвердженням об'єктивності свідчень К. Бельговського стає його, монархіста, оцінка зовнішнього вигляду солдатів армії Муравйова, що увірвалася у Київ, і оцінка цього війська більшовиком Г. Лапчинським у його спогадах «Боротьба за Київ. Січень 1918 р.» (Літопис революції.— 1928.— № 2.— С. 212):

«Вояки (армії Муравйова.— О. Р.) являли собою химерно вбраних, абсолютно недисциплінованих людей, увішаних різноманітною зброєю, рушницями, шаблями, всіх систем револьверами та бомбами. Між окремими командами весь час виникали сварки й сутички. Партиїної роботи навіть серед партійних осередків не було. Газет та літератури до армії не доходило. У штабі працювали якісь випадкові люди, з одного боку, кадрові офіцери, з другого — віддані революції товариші, що взялися за військову роботу лише за останні тижні.

Боездатність цієї армії для мене й тоді була й тепер зосталася дуже сумнівна. Але вона успішно посувалася вперед, бо ворог був цілковито деморалізований. Єдине, що її затримувало,— це полсована залізнична путь та дуже погана інформація про ворожі сили та їхній стан. Бо справжнього опору військових сил Центральної Ради не було (бо цих сил, як ми вже знаємо, фактично не було.— О. Р.). Невеличкі сутички виникали коло Полтави, Ромодана, Гребінки, Бахмача, Барішівки, але вони обмежувалися короткою стріляниною, після чого ворог тікав, ніде не доходячи до безпосередньої зустрічі з нами. Лише біля Ніжина (станція Крути.— О. Р.) уперто оборонялася частина, сформована з «сметанки» київської націоналістичної інтелігентської молоді — здається відділ школи старшин. Більша їх частина полегла в бою, заподіявши й нам немалої шкоди».

Наприкінці лютого тіла 30-ти юнаків, полеглих під Крутами у нерівному бою з переважаючими силами червоних, були перевезені до Києва і перепоховані. Молодий Павло Тичина відгукнеться на це скорбне погребання віршем «Пам'яті тридцяти», надрукованим у газеті «Нова Рада» 21 лютого (8 березня за н. ст.) 1918 року:

На Аскольдовій могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українців,
Славних, молодях...

На Аскольдовій могилі
Український цвіт!—
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.
На кого посміла знятись
Зрадника рука? —
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...
На кого завзявся Каїн?
Боже, покарай!—
Понад все вони любили
Свій коханий край.
Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих.—
На Аскольдовій могилі
Поховали їх.

Але повернімося в Київ, коли до нього вступило військо Муравйова.

Цікавими є спогади В. Затонського, які безпосередньо стосуються цього періоду (В. Затонський «З спогадів про українську революцію». — Літопис революції. — 1929. — № 5—6. — С. 116—117):

«Я приїхав до Києва саме тоді, коли його було взято. Страшне, кошмарне видовище. (...)

Можливо, ба навіть напевно, постраждали неповинні — у такому ділі всяке буває. Так, розстріляно українських есерів, по суті гарних хлопців, які тільки-тільки врятувалися від розстрілу, що його підписав Грушевський. Вони повтікали з-під арешту під час бомбардування, та коли наше військо увійшло до міста, у них були квитки членів Центральної Ради і, незважаючи на їхні докази, їх порозстрілювано на місці.

Я сам мало не загинув: серед білого дня мене один із наших патрулів зупинив. Я йому показав посвідку члена Українського Уряду, написану мовою українською, з печаткою Всеукраїнської Центральної Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Мені кажуть:

— Га, піймався голубе!

Та й тут же таки, мабуть, були б і розстріляли, — тоді ж це просто на вулиці робилося, — коли б, на щастя, у другій кишені не було другого мандата — члена Раднаркому РРФСР за підписом Ілліча. (...)

Як пригадую, влетіло й М. О. Скрипникові. Його хтось прийняв за полковника царської армії, та ще й «очевидець» знайшовся, що його добре в обличчя знав. Знов-таки якийсь випадок урятував нам Миколу Олексійовича.

Ображатися не випадало — стан червоноармійців був зрозумілий. Гірше те, що командні їхні верхи: Ремньов, Муравйов та компанія, ці пройдисвіти та авантюристи, спе-

кулювали на чуттях маси, граючи на її розгнужданості, свідомо ту розгнужданість підтримуючи» (підкреслення моє. — О. Р.).

І співали злюмпенізовані муравйовці й ремньовці, сунучи на Україну, на Київ:

Эх, яблочко, сбоку красное,
Что Украине конец —
Дело ясное...

«Стан червоногвардійців і їхніх зверхників», який вони продемонстрували в Києві і на Україні, набагато точніше пояснюється у «Програмі Української Комуністичної партії» (Винниця, 1920. — С. 25): «Зважаючи на нерозвинену комуністично і ще імперіалістичну волю російського пролетаріату в Росії і почасти на Україні, У. К. П. бореться з усіма контрреволюційними спробами використати себе явище в інтересах імперіалістичної політики Росії відносно України...»

І зовсім не випадково Володимир Винниченко пише в 1919 році драму «Між двох сил». Уже тоді письменник помітив чорну тінь Сталіна — тодішнього «спеціаліста» з національного питання.

Ось лише кілька характерних епізодів з цього твору.

У велике провінційне українське місто на початку 1918 року прийшли московські більшовики. Атмосферу російського шовінізму тяжко переживає Панас Антонович, чоловік сестри місцевої більшовички Софії. Вона звертається до нього:

«Дійсно, ви од страху, видно, зовсім збожеволіли».

У відповідь Панас Антонович зумисне російською мовою обурюється діями нової влади:

«Как не збожеволеть, мадам, как не збожеволеть? Ведь вы только взгляните туда за окно: горы трупов этих проклятых украинцев. Горы, мадам, понимаете ли вы это? Мальчишки, дети, старики. К стенке — и готово. По усам узнают контрреволюцию. Малороссийские усы — и к стенке. И как же не благоговеть перед вами, как не... божеволеть? А? Ведь это же ясно, что социализм пришел, и не какой-нибудь там гнилой, европейский, а большевистский, российский, самый настоящий».

Інша картина. В колишній українській установі розташований червоногвардійський штаб. На стіні висить портрет Тараса Шевченка. Побачивши його, більшовицький командир Подкопаєв репетує:

«А почему эта контрреволюционная икона висит здесь до сих пор? Убрать ее к черту отсюда! (Рушницею

сильно б'є по рамі й збиває портрет на землю. Протикає багнетом лице, настромлює, крутить і одкидає в куток). Эта хохляцкая морда мне надоела, наконец. Везде торчит. (...) Я заявляю откровенно, что с национализмом, с этими Шевченками, автономиями, федерациями, самостоятельностью и прочей буржуазной дрянью буду бороться беспощадно».

Фактично цю ж саму думку продовжує інший більшовицький комісар Сорокін у розмові з Софією, яка запитує його:

«Вы приказали закрыть железнодорожную украинскую школу и сжечь все украинские книги?»

СОРОКІН. Да, я.

СОФІЯ. С какой целью?

СОРОКІН. С той целью, чтобы их не было. Подобный приказ я отдал вчера.

СОФІЯ. А себе вы отдаёте отчет, что вы делаете?

СОРОКІН. Не беспокойтесь, пожалуйста, я привык это делать всегда. Сожалю только, что мы раньше занимались этим преступным попустительством вашему национализму.

СОФІЯ. Школы и учебники вы называете национализмом?

СОРОКІН. Я называю национализмом все, что разъединяет один народ. Никакой вашей Украины не было, нет и не будет. Все это буржуазно-интеллигентная сентиментальная чепуха, с которой я буду бороться беспощадно. Слышишь, товарищ? Беспощадно».

Чи не надто категоричний Володимир Винниченко? Та ж бо ні. В газеті «Червоний прапор», органі Організаційного Комітету фракції незалежних У. С.-Д. Р. П., що виходила в Києві, в номері від 14 лютого 1919 року (в столицю України 5 лютого вступили червоні) читаємо:

«Але ми не визнаємо того, щоб соціалістичну революцію для України робили в Москві. (...)»

А ми іменно на практиці знаємо, що є завоювання України совітською Росією. Ми пережили цілу вакханалію нищення всіх ознак української нації, топтання портретів Шевченка, розстрілів за українське посвідчення і за українську мову.

Ми добре пам'ятаємо плакати з написом «смерть буржуям и украинцам», ми маємо факти, як місцеві совдепи закликали до себе учителів українознавства в середніх школах і обвинувачували їх у тому, що вони викладають «контрреволюционную дисциплину».

Ми не забули тієї російської шовіністичної свистопляски, яку торік пережила українська нація».

Щоправда, українофобам з драми Винниченка попервах перешкодив реалізувати на практиці комуністичну ідею на Україні наступ кайзерівських військ. Що робить в цей час маріонетковий ЦВКУ? Знову звернімося до безпосередніх учасників подій. «ЦИК України покинув Київ і переїхав в Полтаву,— пише у своїх спогадах С. Мазлах (Летопись революции.— 1922.— № 1.— С. 141).— Разногласия внутри ЦИК делали его бесполезным и никому не нужным. Никаким уважением он не пользовался и вызывал всеобщее раздражение. Некоторые из полтавских большевиков предлагали вообще принять по отношению к нему меры репрессивного характера. Настроение было нервное, и первые ласточки эвакуации заставляли думать о близости конца. Ни советом, ни делом ЦИК не мог помочь никому. Это был живой труп».

Ще одне свідчення того, що проголошення українського Радянського уряду в Харкові в грудні 1917 року було по суті фарсом. І не інакше як фарсом виглядає нині «Маніфест до всіх робітників, селян та солдатів України», яким Центральний Виконавчий Комітет Рад Робітничих, Солдатських та Селянських Депутатів України заявив про своє народження. В цьому «Маніфесті» від 13 грудня (26 грудня за н. ст.) 1917 року були такі слова: «Щоб підтримати Каледіна Центральна Рада заборонила перепуск через Україну революційного війська, по-зрадницькому розбріла радянське військо в Києві й пробувала втягнути українську демократію до братовбивчої війни з Росією, нацьковуючи українських робітників, солдатів та селян на російських — брехливо запевняючи, що Рада Народних Комісарів загрожує волі України. (...) З утворенням робітничо-селянського уряду країни зникла примара тієї кривавої війни, що її хотів викликати попередній Генеральний Секретаріат між демократією українською й демократією російською, бо перше, що вважав за свій обов'язок зробити Ц.В.К., це — звернутися до Ради Народних Комісарів з заявою, що війни між Україною й Росією бути не може, що цієї війни бажала Ц. Рада, але не трудящі маси».

Ну що тут додаси... Перекручення фактів, підміна поняття — більш ніж очевидні.

Мине якихось десять місяців і на третій сторінці «Известий Всероссийского Ц.И.К. Советов» (№ 282 від 24 грудня 1918 року) можна буде прочитати постанову Народного комісаріату в закордонних справах, що «за аннулюванням Брестского мирного договора Украина не признается более Советским Правительством Российской Республики самостоятельным государством».

У цьому ж номері «Известий» надруковані декрети про визнання самостійними Радянської Литви і Латвії...

Згодом над Україною знову зависне лиховісна тінь Троцького, який даватиме інструкції агітаторам-комуністам на Україні. Наведемо текст однієї з його промов (Праці Українського Наукового Інституту.— Варшава, 1932.— С. 149—151), надрукованої у часописі Української селянської демократичної партії «Земля і воля» (1990.— № 1):

«Товарищи!

То, о чем мы здесь — в России — говорим совершенно открыто, в Украине можно шептать лишь на ухо, а то лучше и совсем не говорить. Умение молчать есть тоже одна из фигур красноречия. Вы, товарищи, отправляетесь на Украину. Помните же, что нет труднее работы агитаторской, как на Украине. **В третий раз мы посылаем сильные кадры туда и каждый раз все с новой тактикой и новыми приемами.** Первым кадрам в 1917 году было очень легко, от них требовалось подорвать доверие украинских крестьян к Центральной Раде и Генеральному Секретариату (підкреслення моє.— О. Р.). В то время украинский народ не мог себе представить политической жизни своей отдельно от России, а поэтому одно указание агитатора на то, что украинцы отрывают Украину от русских, с которыми рядом в окопах лежали, из одного котла ели, решало вопрос в нашу сторону, а намек на то, что Центральная Рада буржуазная, а Генеральный Секретариат состоит только лишь из генералов, окончательно отшибал в украинского крестьянства всякую охоту поддерживать свое правительство.

Намного труднее дело обстояло при втором походе на Украину, потому что мы готовились воевать с гетманом, а пришлось иметь дело с Петлюрой. В связи с этим и задача агитаторов сильно усложнилась. Нужно было руководителя противогерманским народным восстанием Петлюру уронить в глазах самих повстанцев. Это была очень трудная задача, в особенности, когда Петлюра покрыт был славой свержения гетмана, отдачи трудовому крестьянству Украины всех земель без выкупа и немедленного созыва трудового конгресса. Предвиделась затяжная война. Но нам помог случай с полковником Балабаганом, который изменил повстанческому правительству и перешел на сторону Деникина. Указывание агитаторов на этот случай, связывание его с тем, что Петлюра был членом Генерального Секретариата, утверждение мысли, что Петлюра сверг гетмана для того, чтобы самому стать гетманом, что «самостийна» Украина это значит Павло Скоропадский или Пет-

люра, охраняемый от украинского народа немецкими штыками — все это искусно соткано нашими агитаторами в густую сеть, сделало крестьянскую среду столь надежной, что она не выдержала в юго-западной части Киевской, а также Подольской губерниях. Вспыхнули народные восстания против Петлюры, и его армия была почти вся уничтожена без всякого труда со стороны Красной Армии. Вот что значит хорошие агитаторы. Готовясь ныне к третьему походу на Украину, Совет Народных Комиссаров по примеру прежних лет в авангарде посылает вас, товарищи агитаторы. Совет Народных Комиссаров крепко надеется, что и вы «не посрамите» земли Русской.

Ни для кого не секрет, что не Деникин принудил нас оставить пределы Украины, а грандиозное восстание, которое подняло против нас украинское сытое крестьянство. Коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаро-евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит и бурлит, как самый грозный Днепр на своих порогах и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в течение сотни лет воевать против своих угнетателей: поляков, русских, татар и турок и одерживать над ними блестящие победы. Только безграничная доверчивость и уступчивость, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только во время войны — каждый раз губили все завоевания украинцев. Потому они рано потеряли свою «самостийность» и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австрией, то под Россией, составляя собой очень ценную часть этих держав. Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору и его успех будет обеспечен. Помните также, что так или иначе, а нам необходимо **возвратить Украину России. Без Украины нет России** (підкреслення моє.— О. Р.). Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может, она задохнется, а с ней и советская власть и мы с вами. Идите же на работу, трудную, ответственную работу. Конкретно ваша задача сводится к следующему:

1. Не навязывать украинскому крестьянину коммуны до тех пор, пока наша власть не окрепнет.

2. Осторожно заводите ее в бывших имениях под названием артелей или товариществ.

3. Утверждать, что в России нет коммуны.

4. В противовес «самостийнику» Петлюре и другим говорить — что Россия тоже признает самостийность Украины, но с советской властью, а Петлюра продает Украину буржуазным государством.

5. Так как нам необходимо обезоружить всех повстанцев, чтобы они снова не обратились против нас, а то обезоруживание вызовет недовольство среди крестьянских масс — необходимо внушать, что среди повстанцев большинство деникинцев, буржуев и кулаков.

6. Труднее дело обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство на него и надеется. Нужно быть осторожными. Только дурак или провокатор без разбора везде и всюду будет твердить, что мы воюем с Петлюрой. Иногда, пока не разбит Деникин, выгодно распускать слухи, что советская власть в союзе с Петлюрой.

7. Если будут случаи грабежей в Красной Армии, то их необходимо сваливать на повстанцев и петлюровцев, которые влились в Красную Армию. Советская власть постепенно расстреляет всех петлюровцев, махновцев и повстанцев потому, что они вредный элемент, и это будет явным доказательством не только строгой революционной дисциплины, но и суровой карой за грабеж.

8. Так как правительство России вынуждено вывозить хлеб Украины, то на вашей обязанности, товарищи, объяснить крестьянам, что хлеб возьмут только с кулаков и не для России, а для бедных украинских крестьян, для рабочих и Красной Армии, которая изгнала Деникина из Украины.

9. Старайтесь, чтобы в Советы и Исполкомы вошло большинство коммунистов и сочувствующих.

10. Принять все меры к тому, чтобы на Всеукраинский съезд Советов не попали такие от волостей, которые могут примкнуть на съезде к нашим врагам, и таким образом избрать правительство Украины не из коммунистов-большевиков.

Отправляясь ныне на работу в Украину, помните, что вам здесь передавалось, не забудьте этих моих десяти заповедей: они во многом вам помогут, кроме того, знайте, что для достижения намеченной цели все средства одинаково хороши (подкреслення мое.— О. Р.). Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей (подкреслення мое.— О. Р.), и нашей она будет только тогда, когда будет советской, а Петлюра вышиблен из памяти народа навсегда.

Желаю вам полного успеха и счастливого пути».

Як кажуть у таких випадках, будь-які коментарі зайві...

Своєрідним документом тієї буремної епохи служать щоденникові записи Валер'яна Поліщука, знайдені і розшифровані львівським літератором Зиновієм Суходубом. Ось такий витяг:

«15 квітня (1918). (...) Я був за більшовиками, чи лучше, за Совітом українських народних секретарів, бо не знав, що вони не українські, а грабіжницькі, борці проти українського всього. Закриття українських газет, театрів і т. ін.— це мене дуже обурило і тепер я зненавидів оту «красную гвардию», що не питає хто ти, може, по міркуваннях більшовик, а тільки український — зараз розстрілює».

А ось що писали «ВІСТІ ВУЦВКу» від 9 березня 1923 року: «На Україні повітові Наросвіти з недовір'ям й підозрою ставились до українського вчителства. Доходило до того, що в школі заборонялось учням декламувати вірш Воробкевича «Мово рідна», байку Л. Глібова «Вовк та ягня» з огляду на те, що в ній згадується Вовк, який «неначе Комісар кричить», заборонялось співати Франкові «Шалійте...», навіть Шевченкову «Зоре моя вечірняя», бо в ній пісні, мовляв, натякається на «нехрещених дітей».

Ну що тут скажеш...

Не минуло і трьох років з моменту оголошення Раднаркомом РРФСР ультиматуму Центральній Раді, як прямиий його наслідок — спроба експорту «пролетарської революції» на Захід — згодом дуже влучно був змальований Уласом Самчуком в його романі-трилогії «Волинь» (Війна і революція.— Львів, 1935.— Ч. 2.— С. 253):

«...Нам ось тільки Варшаву... А там... Берлін, Париж... Котовського посадимо у Варшаві, Будьонному — Берлін... А Париж у царство Тухачевському. Над усім Ленін із Троцьким управлятимуть... З Москви! Цілою Європою! Розумієші! (...) Москва центр усього. Вліво — Азія, вправо — Європа. А в Москві червоный прапор. Інтернаціонал. Кремль — серце пролетарського миру. Наш прапор проповідує: «Пролетарі всіх країв — єднайтеся!» Всіх країв. Розумієте?»

Такою була позиція не тільки будьонівця з роману Самчука. Тож цілком закономірно, що в 1920 році Москва «робить соціалістичну революцію» для Польщі з далеким пролетарським прицілом на Берлін... Фактично повторювалася ситуація, що мала місце на Україні на початку 1918 і 1919 років — в обозі Червоної Армії їде маріонетковий польський уряд на чолі з «залізним» Феліксом. Однак, на відміну від «українського радянського уряду», що рвався до Києва, цей бутафорний польський уряд до Варшави не по-

трапив. Національна єдність поляків виявилась вищою за декларований Москвою «пролетарський інтернаціоналізм». Українцям такої єдності забракло... У своїй «Декларації» фракція незалежних Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії (Червоний прапор.— 1919.— 22 січ.) цілком слушно констатувала, що «велика частина пролетаріату на Україні зашлеплена ще шовінізмом і імперіалізмом російського большевизму». При цьому слід зазначити, що ця фракція не підтримувала тогочасний український уряд. «Сучасний уряд України «Директорію» ми не піддержуємо»,— йдеться у згаданій вище «Декларації» (Перший номер «Червоного прапора» вийшов у Києві 22 січня 1919 року, коли там ще перебував уряд УНР).

Натомість «Тимчасове Робітничо-Селянське Правительство України», експортоване з Росії, декларувало: «Ми переконані, що нашою революцією на Вкраїні ми даємо значну поміч нашим братам — московським робітникам і селянам, а також розв'язуємо революцію на Балканському півострові і Румунії, в Бессарабії, в Буковині, в Галичині, в Польщі та утворюємо економічну опору для перемоги пролетарської революції в Німеччині» (Червоний прапор.— 1919.— 15 лют.).

Протягом семи десятиліть політичні жерці маніпулювали версіями про революційність ситуації на Україні. Вони вправно загушовували обставини проголошення Радянської влади на Україні, що стала полігоном експорту політики «світової революції». Навіщо ми про все це згадуємо? Бо історії своєї ми, на жаль, не знаємо, у неї всі ці сім десятиліть ми не вчилися. А той, хто забув свою історію, як каже О. Солженіцин, приречений на її повторення, на повторення тих самих помилок, старих дурниць. А ми і досі на олтар ідеї продовжуємо приносити все ті ж жертви...

Та чи могло бути інакше? Сім десятиліть нашу історію формували або контролювали переможці Антанти і Колчака, Денікіна і Петлюри, Врангеля і білополяків, «звитязці» колективізації і виконроби сталінської доби, прораби застою. В радянській історіографії десятиліттями панував метод соціального замовлення для всенародного споживання, котрий свого часу влучно охарактеризував відомий російський історик і філософ Г. П. Федотов: «Історик одержує свої схеми готовими з якихось комітетів: йому залишається працелюбно і компетентно вишивати узор» (Знамя.— 1989.— № 12.— С. 212).

Історія Росії — це, по суті, постійна боротьба єдинодержавної і федеративно-вічевої сил. І ось що цікаво: Микола Костомаров, як і Карл Маркс, заперечував те, що Москов-

ська держава — це історично закономірний продукт розпаду Київської Русі. Лише за доби феодалізму спостерігалося відродження вічевих традицій Київської Русі: міста-республіки Псков і Новгород, а на Україні — «козацька республіка» (за висловом К. Маркса). Створення Російської імперії відбувалося в результаті боротьби з цими демократичними осередками.

«Москва ж завжди хотіла бути державою централізованою, а не федеративною,— писав у своїй монографії «Гетьманування Самойловича» Микола Костомаров,— не такою державою, в якій кілька б національностей зв'язувались тільки єдністю верховної влади; такою була, так би мовити, споконвічна традиція Московщини, і від самого з'єднання України московські державні люди добивалися найтіснішої асиміляції прилученого краю і не залишали своєю ласкою тих українців, що бажали догодити урядові, вдавали з себе прихильників такої політики».

Аналогічну концепцію взяв на озброєння Сталін і К°. Її плоди ми пожинаємо сьогодні.

Ще сім десятиліть тому М. С. Грушевським були поставлені питання, які, на жаль, не вирішені й досі: «Десятки літ федералізм був найстрашнішим жупелом і російського уряду, і великоросійської інтелігенції. І той і ся жилися з ідеями централізму й унітарної держави, що в федералізмі бачили розділ держави, кінець державного зв'язку. Спеціалісти від державного права наводили 101 аргумент за те, що Росія не може бути перебудована на федеральну державу. Економісти й політики лементували про те, що вилучення України в федеровану одиницю відріже Росію від Чорного моря, від заліза і угля та приведе Великоросію до загибелі. Цілими десятиліттями українцям та іншим представникам недержавних народів Росії приходилось напружувати всі ресурси своєї красномовності, доводячи, що федералізація... не розриває ні економічних зв'язків, ні торговельної комунікації... В урядових кругах проповідь федералізму підтягувалась під поняття замаху на державну єдність... В великоруських громадських кругах від федеративної ідеї відвертались як від замаху на стан володіння «русской» інтелігенції, на економічні інтереси великоруського народу» (Літ.-наук. вісн.— 1919.— № 1.— С. 13).

Процес реабілітації Істини, що перетворилась у свого антипода, складний і суперечливий, навіть драматичний. Але життя вимагає здійснити вибір, цього вимагає суспільство (що обрало перебудову), яке прагне самоорганізуватися в ефективно функціонуючу соціальну, політичну й економічну структуру, в реальну (не декларовану) демократич-

ну, правову і конкурентно-спроможну систему, котра б, не відмовляючись від своїх ідеалів, нарешті зуміла б розкрити свій невикористаний потенціал. І як знати, можливо, тоді й справдяться слова Мирослава Ірчана, сказані ним ще у 20-ті роки: «В народі великої України захована давня верва, розмах. Це — народ колосальної енергії, народ індивідуальностей і контрастів. Він здоровий, як дуб, і гнилий, як порохно. Твердий, як мур, і гнучкий, як дамасценське залізо. Народ мрійників і романтиків. Уміє на кожному кроці ризикувати життям і майном. Він має забагато людей ініціативи, і це закопує його. Кожний має свою думку й після неї все робить, бо переконаний, що вона найкраща. В цьому випадку треба нового генія — колективу, що зберіг би в тому народі непропащу силу енергії і звернув її на належний шлях, дав йому всебічну освіту, а тоді стане він зразковим народом, другою Німеччиною на Сході».

У цьому контексті сприймається і висновок відомого американського політолога Збігнева Бжезінського: «Україна з її великим населенням і багатими сировинними ресурсами може становити найсерйознішу загрозу виживанню СРСР» (Родина.— 1989.— № 10.— С.82). Пам'ятаймо і про це!

ОБЩЕСТВО «ЗНАНИЕ» УКРАИНСКОЙ ССР
Серия 2 «Мировоззрение», № 15

Олег Константинович Романчук
УЛЬТИМАТУМ

Хроника одного конфликта
между Совнаркомом РСФСР и Центральной Радой
(На украинском языке)

КИЕВ

О конфликте между Совнаркомом РСФСР и Центральной Радой, о причинах возникновения войны между Россией и Украиной в конце декабря 1917 года, о «красном терроре» в Киеве, учиненном войском Муравьева, о неразрывной связи современности с прошлым и будущим идет речь в этой брошюре.

Автор на основе малозвестных документальных материалов по-новому трактует целый ряд вопросов, которые на протяжении десятилетий были канонизированы официальной историографией.

Рассчитана на широкий круг читателей.

Редактор В. О. Ковбасюк.

Художньо-технічний редактор Я. О. Гулько.

Здано до набору 24.10.90. Підписано до друку 11.12.90. Формат 84×108/32. Папір друкарський № 1. Гарнітура літературна. Високий друк. Ум. друк арк. 3,36. Ум. фарбовідб. 3,78. Обл.-вид. арк. 3,92. Тираж 78113 пр. Зам. № 1031. Ціна 1 крб.

Товариство «Знання» Української РСР, 252005, Київ-5, вул. Червоноармійська, 57/3.
Друкарня ордена Леніна комбінату друку видавництва «Радянська Україна»,
252006, Київ-6, вул. Анрі Барбюса, 51/2.